

A | Ω

keresztyén igazság

az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Új folyam 148. szám

2025. 4. szám

tartalom

igehirdetés

id. Zászkaliczky Pál: Nézzetek József szemével karácsonyra! / 1

tanulmányok

Tubán József: Luther a férfi, az apa és a férj / 5

Isó Dorottya: Bóra Katalin (1499–1552) / 15

Mirák Katalin: Lila kötetek, zöld naplók. Szemelvények reformátusokról
és evangélikusokról Ordass Lajos püspök naplójából (1948, 1956–1957) / 20

ünnepi gondolatok

Id. Zászkaliczky Péter: A Gyermekek szava / 39

Tartalmi összesítők / 40

keresztyén igazság

Az Ordass Lajos Alapítvány negyedévi folyóirata

Független evangélikus teológiai és kritikai lap

Új folyam 148. szám – 2025. 4. szám

Felelős szerkesztő: Isó Dorottya, e-mail: isodorottya66@gmail.com

A szerkesztőbizottság tagjai: Isó Dorottya, Ittész János, Jankovits Béla,

Kovács László, Tubán József, Weltler Gábor

Észrevételeiket, hozzászólásait örömmel fogadjuk, kérjük, hogy a felelős szerkesztő e-mail címére küldjék.

Olvasószerkesztő: Ittész Dániel

Tördelőszerkesztő: Dénes Tamás

Felelős kiadó: ifj. Zászkaliczky Pál

Kiadó: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 2. www.ordass.hu

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Nyomdai kivitelezés: OOK-Press Kft., Veszprém **Felelős vezető:** Szathmáry Attila

HU ISSN 0865-2163 – Törzsszám: 1996/320 – Eng.szám: III./E1/20/1989

Nézzetek József szemével karácsonyra!*

¹⁸Jézus Krisztus születése pedig így történt: Mikor anyja, Mária már jegyese volt Józsefnek, de még nem keltek egybe, kitént, hogy áldott állapotban van a Szentlélektől. ¹⁹Férje, József, aki igaz ember volt, és nem akarta őt szégyenbe hozni, elhatározta, hogy titokban elbocsátja. ²⁰Amikor azonban ezt végiggondolta magában, íme, az Úr angyala megjelent neki álmában, és ezt mondta: József, Dávid fia, ne félj feleségül venni Máriát, mert ami benne fogant, az a Szentlélektől van. ²¹Fiút fog szülni, te pedig majd Jézusnak nevezed, mert ő fogja megszabadítani népét bűneiből. ²²Mindez pedig azért történt, hogy beteljesedjék, amit az Úr mondott a próféta által: ²³„Íme, a szűz fogan méhében, és fiút szül, és Immánuélnak nevezik majd” – ami azt jelenti: Velünk az Isten.

²⁴József pedig, amikor felébredt álmából, úgy tett, ahogyan az Úr angyala parancsolta neki, és feleségül vette őt, ²⁵de nem érintette addig, amíg meg nem szülte fiát, akit Jézusnak nevezett el. (Mt 1,18–25)

Többféle szemmel nézhetünk karácsony ünnepére. A kereskedő várja, hogy fogyjon el az elkészített és beszerzett áru. A nagycsaládos szülők aggódnak, elég lesz-e a pénzük a karácsonyi vacsorára, a fenyőre és az ajándékokra. Az ajándékot váró gyermek pedig arra figyel, mikor szól a csengő a másik szobában. A magamfajta öreg szórványpap nosztalgiával és Isten iránti hálával gondol régi-régi karácsonyestékre. Az egyik – a 60-as évek végén – különösképpen is emlékezetes maradt számomra. Harminc centiméteres volt a hó, mínusz 12 fokot mutatott a hőmérő. Magyarbólyról igyekeztem Borjádra. A keményre letaposott havas országúton mindössze egy autótól találkoztam: a mároki plébános már hazafelé igyekezett a pócsai miséről... Hazafelé pedig egészen üres volt az országút. A telihold élesen világított, s a szél vékonyan fújta át az úton a friss havat. Én pedig – boldogan és hangosan – énekeltem karácsonyi énekeket. Boldogan, mert a németajkú, magukat svábnak nevező, a kitelepítés miatt negyedére csökkent 105 lelkes gyülekezet megtöltötte a templomot. Megszámoltam, 110-en voltunk. Tudtam, ki az a három öregasszony, aki unoka miatt maradt otthon, s ott volt két-három család, ők hazajöttek az ünnepre Pécsről, s ott volt az idős szerb ortodox házaspár... Énekeltem, mert délben bezártak üzletek, délután leállt a vasúti közlekedés, s így – tudva vagy nem tudva – mindenki Jézus születését ünnepelte.

Sokféle szemmel nézhetünk karácsonyra. Ma este próbáljunk meg József szemével nézni erre az ünnepre. József, a kiválasztott nevelőapa szemével. Alig tudunk róla valamit. Reményik Sándor egyszerű versében (*József, az ács, Istennel beszél*) figyelmeztet arra (s József szájába adja ezt a mondatot): „Az Evangéliumban hallgatok, / S hallgat rólam az Evangélium.”¹ Egy farizeus buzgón dicsekszik azzal, hogy tizedet ad min-

tudva vagy *nem tudva* – *mindenki Jézus születését ünnepelte.*

* Az igehirdetés karácsonyeste, 2023. december 24-én hangzott el Fóton.

1 *Reményik Sándor Összes verse.* 1. köt. Kolozsvár–Budapest, 2005, Polis Könyvkiadó – Kálvin Kiadó – Luther Kiadó, 497.

denből, a kaporból és a mentából is, a bolond gazdag dicsekszik a tele csűrével és kamrájával. Ám József, aki Mária után emberileg a legtöbbet tette Jézusért, nem kérkedik. Azóta – nyilván – Istentől nyerte el dicséretét. Tettéért, vállalásáért.

Józsefnek vállalnia kellett Jézus születésének titkát. Fiatal, papi házból való leányt választott, el is jegyezte, ám az egybekelés elé akadály került. Mária várandós volt a Szentlélektől. Ha nem hiszi el választottja indoklását, akkor jegyese hűtlen volt hozzá. Ha elhiszi, akkor Mária már nem az övé. Ha pedig Istené, még inkább elérhetetlen, megközelíthetetlen számára. Három lehetősége volt. Vagy napirendre tér ezek fölött, azaz elfogadja Mária magyarázatát, ez ellen férfiönérzete tiltakozott. Vagy patáliát csap, ám ez nyilvános megbélyegzés lenne, s választottja megkövezését jelentené. Ennél ő Máriát jobban szereti. Nem tudjuk, mennyi ideig húzódott döntése. Álmatlan éjszakái egyikén angyal igazolta menyasszonyát: „József, Dávid fia, ne félj magadhoz venni feleségedet, Máriát, mert ami benne fogant, az a Szentlélektől van.” (Mt 1,20) Ez volt József számára a harmadik lehetőség. Elhatározta, és vállalta az angyalon keresztül Istentől kapott feladatot. Hiszi Jézus születésének titkát, hite engedelmes hit. Hiszi azt, amit később

Elhatározta, és vállalta az angyalon keresztül Istentől kapott feladatot.

Luther az apostoli hitvallás magyarázatában így fogalmazott meg: „Hiszem, hogy Jézus Krisztus – az Atyától öröktől fogva született valóságos Isten és a Szűz Máriától született valóságos ember”.² Ugyanezt a niceai hitvallás szavaival így

valljuk Jézus Krisztusról: „[...] világosság a világosságtól, valóságos Isten a valóságos Istentől, született és nem teremtetett, az Atyával egylényegű”.

Az Istentől és Máriától született fiút nevelte, terelgette József haláláig. Menekítette Heródes haragja elől Egyiptomba, ahol évekig az idegen országban vendégmunkás volt. Meglehet, dicsérték is őt gyermeke „Isten és emberek előtt való kedvesség[e]” miatt (Lk 2,52), az ács-mesterségre is ő tanította. S közben soha nem felejtette el, nem az ő fia, az Istené, ő csak nevelőapja.

Egy alkalommal Németországban kezemben volt egy hatalmas könyv, nagyobb, mint a legnagyobb oltári biblia. Címe: *Száz ember, akik megváltoztatták a világot.* Megmelegedett a szívem, amikor Mózes és Luther után Jézust is megtaláltam benne. Oldalakon keresztül a világ legszebb oltárképein és Jézusról készült szobrokon túl igényesen fogalmazott elismerő szöveg szólt róla, mint emberről. Ő azonban sokkal több, mint a történelemformáló emberek egyike. Józseffel együtt hinnünk kell Jézus születésének titkát. Ő az énekünk szerint a „[f]jelséges Jézus [...] Isten s Mária fia!” (EÉ 371).

Józsefnek ismernie és vallania kellett Jézus küldetésének lényegét. Apai tisztét is nyilvánvalóvá tette azzal, hogy ő mondta ki, ő adta az újszülöttnak a Jézus nevet, ahogyan az angyal

2 Pröhle K. ford. Luther Márton: A kis káté. In *Luther Márton négy hitvallása. A keresztyén ember szabadságáról, A kis káté, A nagy káté, A keresztyén hit főtételei.* Budapest, 1983, A Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 87.

nevezte őt azon az éjszakán. A Jézus név pedig szabadítót jelent. Szabadításra pedig a mindenkori embernek szüksége volt és van. Hiszen Ádám, az első ember által bejött erre a világra

az Istennel szemben tanúsított engedetlenség és az emberek felé gyakorolt szeretetlenség. S ezt a kettőt nevezi a Szentírás bűnnek. Jézussal, a második Ádámmal pedig a szabadító isteni kegyelem áradt be a világba. Jézus mindnyájunk szabadítója, ő bocsátja meg, s ezzel elveszi a bűnt s annak erejét. Aki pedig tőle elfogadja bűnei bocsánatát, az megpróbál harcolni is vétkei ellen. Olykor elbukik, máskor győzni tud a kísértés ellen.

Jézus küldetése nem fejeződött be azzal, hogy emberként, kicsi csecsemőként megszületett erre a világra. Életét adta övéért a kereszten, ott szerzett jogot arra, hogy megbocsáthasson nekünk, Isten pedig igazolta őt húsvét hajnalán. Mindezt nekünk ismernünk és vallanunk kell! Ezt jól értik a gyermekek is. Több mint huszonöt éve annak, hogy három unokánk „eljártszotta” a betlehemi történetet. Juli vállalta Mária szerepét, Misi lett József, s a legkisebbnek összetoltak két karosszéket, ő legyen Jézus. A két nagy már elkezdte énekelni a *Mennyből az angyal...-t*, amikor az alig hároméves Rozi hirtelen felült, s két karját méltatlankodva széttárva kérdezte: „De hát hol van a keresztem?!” Valljuk hát Józseffel együtt Jézus küldetésének lényegét! Ő az, akinek mondja magát: Jézus, a Szabadító, mindnyájunk Megváltója!

József vállalta Jézus felnevelését, s vállalását teljesítette. „Az első ádventben” – amelyik az ószövetségi próféciaik elhangzásától Jézus betlehemi születéséig tart – nemcsak Mária, de ő is kitörölhetetlen és kihagyhatatlan szereplője Jézus történetének. Szolgálata – egyfelől – páratlan és megismételhetetlen. Erről az első ádventről emlékezünk meg minden egyházi esztendőben. Minden karácsonykor Jézust, a kétezeralahány évvel ezelőtt földre született Szabadítót ünnepeljük. Jól emlékszem egy időes tudós tanárember bizonyágtételére, aki így fogalmazott: „Gyermekként buzgón, szívvel-lélekkel fújtam a *Csendes éj...-t*. Aztán kamaszként hátat fordítottam Istennek. Negyvenéves koromban már ateista voltam. Most pedig lelki és szellemi képességeim teljes birtokában ott térdelek a betlehemi jászolbólcső mellett, mert benne született a világ Megváltója!”

Mind, akik ma e világon élünk, „a második ádventben élünk”, ez kinek-kinek születésétől a haláláig tart. Ebben az időszakban különös utat választ Jézus, az Isten Fia, hogy szívünkbe, életünkbe érkezzon: az emberi szó, énekek csodálatos dallama és ihletett szövege tartalmazza őt magát. Megszólít, és tanácsot ad, útbaigazít és erősít. Aztán az igehirdetés mondatai, mondanivalója hordozza őt. Pál apostolnál olvassunk erről: „[...] tetszett Istennek, hogy az igehirdetés bolondsága által üdvözítse a hívőket! (1Kor 1,21) A szószéken gyarló ember szól, fejtegeti és értelmezi az alapigét, de úgy, hogy abban, amit

Józseffel együtt hinnünk kell Jézus születésének titkát.

Valljuk hát Józseffel együtt Jézus küldetésének lényegét!

Mind, akik ma e világon élünk, „a második ádventben élünk”,

mond, benne legyen az őt és a hallgatókat megszólító Krisztus, benne legyen az igehallgató, de az ige hirdető is. S egyszer csak megtörténik az, aminek meg kell történnie: az emberi szó Isten igéjévé lesz, megszólít, megtérést és új életet munkál.

az emberi szó *Isten igéjévé lesz, megszólít, megtérést és új életet munkál.*

minket?” – „Ugyan, most találkoztunk először!” – „Akkor talán Pali bácsi beszélt rólunk neki?” – „Ugyan, van nekik egészen más témájuk is. De miért kérdezed ezt, Árpika?” – „Anya, hát nem vetted észre, hogy egész este rólunk prédikált?”

A második advent időszakában már benne élünk a „harmadik adventben” is, készülve Jézusunk visszajövetelére. Arról ő sokszor beszélt. Eljön, s megítéli az embervilágot. Példázata szerint kétfelé választ minket, s azt fogja mondani „bárányainak”: „Jöjjetek, Atyám áldottai, örököljétek az országot, amely készen áll számotokra a világ kezdete óta. Mert éheztem, és ennem adtatok, szomjaztam, és innom adtatok, jövevény voltam, és befogadtatok, [...] börtön-

már benne *élünk a „harmadik adventben” is,*

ben voltam, és eljöttetek hozzám.” (Mt 25,34–36) Ők pedig nem is emlékeznek ezekre. Hiszen éppen Jézusra hallgatva éltek úgy az életüket: „[...] ne tudja a bal kezéd, mit tesz a jobb!” (Mt 6,3b) Ám Urunk ítéletét meg is fogja indokolni: „[...] valahányszor megtettétek ezeket akár csak eggyel is az én legkisebb testvéreim közül, velem tettétek meg.” (Mt 25,40) Jézusunk világosan beszél arról, neki, a visszatérőnek nagy szüksége van „mai Józsefekre”. Hiszen tele van a világ éhezõ és nélkülözõ, jó szõra, meleg fogadtatásra vagy együttes imádkozásra szoruló

segítõkész *Józsefnek lenni nem kampányfeladat,*

„álruhás Jézusokkal”. S nemcsak minden év adventi idõszakában – amikor például a televízió dicséretes *Jónak lenni jó* mûsora sokakat megmozgatott. Már a mai ünnepen is, s holnaputánól kezdve 2024 adventjéig segítõkész Józsefnek lenni nem kampányfeladat, egész életre szóló karácsonyi feladat. Legyünk mind mai „Józsefek” a segítségre szoruló Jézusok között! Ámen.

Jövõre lesz D. Ordass Lajos püspök születésének 125. évfordulója. Születésnapján, február 6-án, pénteken 9:30-tól ünnepi megemlékezést tart a Magyarországi Evangélikus Egyház és az Ordass Lajos Alapítvány az Üllõi út 24. alatti kápolnában. Felkért elõadók: Csermelyi József, Dr. Fabiny Tibor, Dr. Isó Gergely és Mirák Katalin. A Farkasréti temetőben 13:00-kor megkoszorúzzuk a püspök és felesége sírját. (Találkozó 12:50-kor a temető fõbejáratánál.)

Az alkalmakra mindenkit szeretettel várunk.

Luther a férfi, az apa és a férj*

1. Bevezetés

Mielőtt a témát részleteiben kifejtjenék, engedjék meg néhány bevezető megjegyzés. Ebben az esetben is érvényes az a megállapítás, hogy Luther mint teológus általában nem hagyott hátra rendszerezett elméleti összefoglalást, minthogy írásait konkrét helyzetekben, aktuális kihívásokra adott reakciókként fogalmazta meg. Így a férfi és a nő társadalomban betöltött szerepéről, ezeknek egymáshoz való viszonyáról, a családban működő különféle funkciókról sem elméletben értekezett, hanem beleillesztve azt a maga határozottan krisztocentrikus teológiai rendszerébe, illetve abba a személyes valóságba, amelyet férjként, apaként, férfiként a mindennapokban megélt. Ennek tükrében az ezekről a társadalmi szerepekről megszületett megjegyzései egy fajta hitvallásként is hatnak, hiszen nem elméleti elképzelések, hanem a saját életgyakorlata áll mögöttük, amelynek persze szilárd hitbeli alapja volt.

Hozzá kell tennünk mindehhez azt is, hogy a korban, amelyben Luther élt, eleve nem volt jellemző a mai társadalomtudomány módszerei szerint értékelni a nemi vagy a társadalmi szerepeket. Luther világa a középkor utolsó

szakasza, amelynek kereteit a rendi társadalom alkotta. Rendi társadalmon nem egy merev, életidegen rendszert kell értenünk, hanem azt, amit az elnevezés is sugall: létezett egy rend, amelyben mindennek és mindenkinek megvolt a maga helye. A társadalom ebben az időben is számos földindulásszerű változást élt át, hiszen éppen a XV–XVI. században vált egyre komolyabb tényezővé a városi polgárság, a társadalmi mobilitást pedig leginkább egyfelől a nemeseknek, másfelől a jobbagyságnak az ehhez a réteghez való közeledése határozta meg. Ezzel párhuzamosan például egyre inkább átértékelődött a nők szerepe a társadalomban. Mindezek a változások azonban nem lazították fel magát a rendet, nem engedtek teret semmiféle mesterseges relativizálásnak, aminek e téren éppen napjainkban tanúja és elszenvedője a társadalom.

Luther 1505-ben, egyetemi tanulmányainak idején lépett be az ágostonos rendbe, ahol természetesen csak férfiak közösségében élt, cölibátust fogadva. 1525-ben nősült meg, és a következő évek során többgyermekes családapává, illetve családfenntartóvá vált, szembeesülve az ezzel járó felelősséggel, de például azzal is, hogy a felesége milyen gondosan vezeti a háztartást. Számos személyes megjegyzése mögött mindezeknek a tapasztalatoknak az összességét fedezhetjük fel.

megjegyzései egy fajta hitvallásként is hatnak,

a változások azonban nem lazították fel magát a rendet,

* A 2025. október 4-én Balatonfüreden rendezett országos férfimissziói napon elhangzott előadás.

2. A férfi és a nő

Hogy mit jelent férfinak vagy nőnek lenni, arról Luthernek markáns véleménye volt, mégpedig mindenekelőtt a Szentírásra alapozva: „A megfelelő kezdethez vegyünk szemügyre egy igét: »Isten férfivá és nővé teremtette az embert.« (1Móz 1,27) Ez az ige megadja nekünk azt a bizonyosságot, hogy Isten két részre osztotta az embereket, úgyhogy legyen egy férfi és egy nő, avagy egy hímnemű és egy nőnemű lény. Ez annyira tetszett neki, hogy ezt ő maga jó teremtésnek nevezte. Így hát Isten mindegyikünknek olyan testet teremtett, amilyent. Nem áll hatalmunkban, hogy nővé tegyem magamat, te pedig férfivá. Inkább arról van szó, hogy olyanok vagyunk, amilyenek téged és engem alkotott: én férfi, te nő. Isten azt akarja, hogy ezt a jó teremtést ne vessük meg, hanem tiszteljük mint az ő isteni művét.”¹

Isten azt akarja, hogy ezt a jó teremtést ne vessük meg,

Azt látjuk tehát, hogy a férfi és a nő ket-tőssége Luther számára megfellebbezhetetlen isteni akarat eredménye, ebből következően tehát olyan természetes állapot, amelyben kételkedni vagy amit megtámadni egyenesen Isten ellen való vétek. Luther azt is világosan látta, hogy a két nem azért különbözik egymástól, mert Istennek a teremtési rendjében másféle szerepet kell betölteniük. Arról nem beszél, hogy ezek a szerepek egymáshoz képest alá- vagy fölérendeltségben volnának – noha a középkori társadalomról ez a vulgáris kép terjedt el –, arról azonban igenis, hogy másfélék: „Isten férfit és nőt teremtett; a nőt sokasodásra és gyermekszülésre, a férfit munkára és hadakozásra. Ám a világ a fonákjára fordítja ezt: a nőket bujaságra használja, a férfiakat a zsarnokság védelmére.”²

Mai fülünkkel jól kell értenünk Luther szavait, hiszen az ő korában még nem létezett a munkahely fogalma, így a nő munkája sem egy szakma gyakorlását, hanem az anyaságot és a háztartás vezetését jelentette, amelyet viszont semmivel sem tartott alávalóbbnak, mint amikor a férfi a maga mesterségét, világi hivatását gyakorolta. Éppen ezért Luther nem minősíti a nőket, amikor arról beszél, hogy hol vannak a számukra kijelölt korlátok: „Nincs az a szoknya, nincs az a köntös, mely egy asszonynak vagy leánynak annyira rosszul áll, mint az, ha nekiáll okoskodni.”³

Tudniillik azért, mert a korban a lányokat nem erre, hanem valami egészen másra készítették fel, amelyben aztán számos erényt fel is tudtak mutatni: „A hathatós beszéd képessége velük született; ők ugyanis természetből fogva sokkal jobb rábeszélők és ügyesebbek az alkudozásban, mint mi, férfiak, amely készséget mi sok-sok tapasztalással, gyakorlással és tanulmányokkal sajátítunk el. Ha azonban a háztartáson kívüli dolgokról beszélnek, akkor nem tudnak semmit megragadni. Mert mondókájuk van elég, de melléfognak és bakot lőnek azokban a dolgokban, amikhez nem

1 Gromon A. ford. Luther Márton: *A házaseletről*. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 4. köt. *Felelősség a társadalomért*. Budapest, Luther Kiadó, 2019, 55.

2 Márton L. ford. Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 8. köt. *Asztali beszélgetések*. Budapest, Luther Kiadó, 2014, 80. 103. sz.

3 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 228. 1555. sz.

értenek; ezért az ilyesmikről bugyután szólnak, összevissza és mértéktelen zagyvasággal. Ebből is kiviláglik, hogy az asszony a háztartásra van teremtve, a férfi pedig a rendtartásra, a világi uralomra, a hadviselésre és a bírósági tárgyalásra, arra, hogy ezeket igazgassa és vezesse.”⁴

A női szerep tehát nem kevesebb a férfiénál, hanem egészen egyszerűen más jelenti az értékét. Ez pedig mindenekelőtt az anyaság: „És habár a nő gyenge edény és szerszám (1Pt 3,7), mégis övé a legfőbb tisztesség, az anyaság. Mert minden ember asszony által fogantatik, születik, szoptattatik és tápláltatik, ebből erednek az édes kisgyerekek és utódaink. Ez a tisztesség, hogy a nők az anyáink, minden asszonyi gyarlóságot eltakar és elnyel, úgyhogy egy igaz lelkű, istenfélő házasember méltán mondhatja: ha már elfogadtuk a jót, miért ne túrnénk el a rosszat is? (Jób 2,10)”⁵ Luther világosan látja azt, hogy anyának lenni éppen olyan elismerésre méltó hivatás, mint a férfinak a mestersége: „A gyermekszülés a legnehezebb munka, amely egy várandós nőnél vajúdáskor kínok közt és veszélyesen zajlik, merthogy a magzatnak keresztül kell jutnia a szeméremcsont és a csípőcsont között, melyeknek olyankor erővel szét kell válniuk, hiszen ahogyan máskülönbén állnak, egy alma is alig férne át rajtuk. Istennek nagy, felfoghatatlan csodatette ez a dolog.”⁶

Ráadásul mindehhez egy olyan összetett és nélkülözhetetlen szerep is társul, amelyben ugyancsak az asszonyok tudják igazán megállni a helyüket, tudniillik a háztartásnak a vezetése: „Egy nő az élet során baráti, szeretni való és mulattató társunk. Nők szülik és nevelik a gyermekeket, ők vezetik a háztartást, ők osztják szét megfontoltan, ami a férfi keresménye és szerzeménye, és ők ügyelnek rá, hogy a vagyont ne oktanul elherdálják, hanem kinek-kinek megadassék, ami jár neki.”⁷ Mindezt pedig kiegészítik a női nemre jellemző egyéb tulajdonságok: „Az asszony legdrágább kincs, mert Isten ajándéka; sok jó tulajdonsága, erénye van, hűség és hit ékesítik.”⁸

Luther mindezt a gyakorlatban is megélte. Világosan kitűnik ez 1542. január 6-án keltezett végrendeletéből, amelyben meleg szavakkal emlékezik meg feleségéről, Katherina von Boráról: „[...] ő engem mint derék és hű házastárs mindenkor szeretett, megbecsült és gondozott. Isten gazdag áldásából öt élő gyermekkel megajándékozott (adja Isten, hogy még sokáig éljenek), és fel is nevelte őket”⁹ Éppen ezért ő

anyának lenni éppen olyan elismerésre méltó hivatás, mint a férfinak a mestersége

„Az asszony legdrágább kincs, mert Isten ajándéka

4 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 182. 1054. sz.

5 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 496. 4138. sz.

6 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 298. 2564. sz.

7 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 66. 12. sz.

8 Masznyik E. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 722. 6925. sz.

9 Fabiny T. ford. Luther végrendelete. In Csepregi Zoltán (szerk.): *Luther válogatott művei*. 7. köt. *Levelek*. Budapest, 2013, Luther Kiadó, 650. 3699. sz.

lett a végrendelet fő kedvezményezettje – ami a korban nem mondható általánosnak –, amivel Luther az anyagi biztonságát akarta fenntartani, hogy „ne ő lesse a gyermekek kezét, hanem azok az övét”.¹⁰

3. A férj és a feleség

A korábban huzamosabb időn át szerzetesként élő Luther nemcsak a férfi és a nő egymást kiegészítő kettősségét, de magát a házasság intézményét is Isten ajándékeként és egyben teremtési rendjének részeként látta. Így aztán teológiai érvekkel igazolta annak létjogosultságát: „Mert hiszen Krisztus Urunk, Isten Fia sem vetette meg a házasságot, hanem ő maga is asszonytól született.”¹¹ Ennek egyenes következménye az, hogy a cölibátus intézményét is károsnak minősítette: „Sem felhatalmazásuk, sem joguk nem volt ahhoz, hogy a házasságot megtiltsák,

és a papok isteni rendjét örök szüzességgel terheljék meg. [...] Ahogyan sem nekünk, sem nekik nincsen hatalmuk arra, hogy a férfiúból nőt és a nőből férfiút csináljanak, vagy a nemek különbségét megszüntessék, arra sem volt ha-

„Sem felhatalmazásuk, sem joguk nem volt ahhoz, hogy a házasságot megtiltsák

talmuk, hogy Istennek ezeket a teremtményeit elválasszák egymástól, vagy pedig megtiltsák, hogy tisztességes házasságban együtt éljenek.”¹²

Luther azonban elsősorban abban tekinthető úttörőnek, hogy a házasságot – szembefordulva a középkori paradigmával – legalábbis egyenértékűnek tekinti a kizárólag Isten szolgálatára szentelt papi és szerzetesi életformával, amelyben szintén megvalósul Isten akarata, így hát „mennyivel inkább kell akkor ezt az isteni rendet tisztelnünk, és mennyivel ünnepélyesebben kell megáldanunk, imádkoznunk érte, és felékesítenünk”.¹³ Bár szerinte „az esküvő és a házasság világi ügy”,¹⁴ mégis Isten akarata áll mögötte. Ez pedig megadja a méltóságát is, amely a külsőségekben is megnyilvánulhat, minthogy „Isten rendelése, és a legjobb, legszen- tebb intézmény, ezért a legpompásabb szertartásokkal kell megkötni és elkezdni az alapító, mármint Isten kedvéért”.¹⁵ Bár azt megkérdőjelezte, hogy a házasság – ismét csak a középkori felfogásnak megfelelően – szentség volna, annak isteni rendelését nagyon is komolyan vette: „A házastársak eddig azt hitték, hogy az ilyen szövetezés, amelyben együtt kell élniük és ma-

10 Fabiny T. ford. *Luther végrendelete...* (9. jz.), 651. 3699. sz.

11 Márton L. ford. *Luther: Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 382. 3528. sz.

12 Pálffy M. ford. Luther Márton: *Schmalkaldeni cikkek*. In *Schmalkaldeni cikkek. Értekezés a pápa hatalmáról és elsőbbőségéről. Kis káté. Nagy káté*. Budapest, 2019, Luther Kiadó, 70. /Konkordiakönyv. A Magyarországi Evangélikus Egyház hitvallási iratai, 4./

13 Pröhle K. ford. Luther Márton: *Kis káté*. In *Konkordiakönyv 4...* (12. jz.), 150.

14 Pröhle K. ford. Luther: *Kis káté...* (13. jz.), 149.

15 Márton L. ford. *Luther: Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 496. 4138. sz.

radniuk, inkább csak afféle hagyomány, amely a szokásból és a gyakorlatból ered, semmint Isten rendelkezése.”¹⁶

Másfelől Luthernek egyszerűbbnek tűnő – ámde nem kevésbé teológiai megalapozottságú

– érvei is voltak a házasság mellett. Érdemes megfigyelni, hogy ebben az érvelésben mennyire fontos szerepe van annak a körülménynek, amely szerint az ember életére rátelepedő bűn itt is érezteti a hatását. Így a házasság egyben Istennek az a cselekvése is, amellyel a bűn rombolását legalábbis az élet bizonyos területein korlátozza: „A nősülés orvosság a bujálkodás ellen, tisztos mértéket szab neki, mert a test és a vér a maga módja szerint tisztátalan marad, míg csak lapáttal nem zúdítják rá a földet.”¹⁷ A házasság tagadása pedig így válik egyenesen ördögi mesterkedéssé: „Bűn nélkül – mondotta Martinus Luther doktor – a nőkről nem lehet lemondani; szükségünk van rájuk. A házasság pedig Isten rendelése és alkotása; így tehát nem az ördög sugallata, ha egy férfi tisztességgel beleszeret egy becsületes leányba, és nőül akarja venni. A Sátán ellensége a frigynek; azért reméld az Úr nevében az ő áldását és művét, ha ez kell neked.”¹⁸

Ugyanilyen érvelés mellett utasította el Luther azokat a kifogásokat, amelyeket a kortársak a házasság ellen felhoztak. Luther több ilyen véleménnyel találkozhatott, amelyek között az első mindenképpen az volt, hogy a házasságban az ember szükségszerűen korlátozza a saját szabadságát. Csakhogy mivel a házasság nem egyszerűen kötelék, hanem Isten ajándéka, amelynek ezért megvan a maga méltósága, ez a korlátozás nyomban kiváltsággá lesz: „Erre a fogságra jut-tassam magamat? [. . .] Jobb nőtlennek maradni, és gond nélküli, nyugodt életet élni. [. . .]

De mit szól ehhez a keresztény hit? Kinyitja szemét, és szemügyre veszi maga körül minden ezen csekély, terhes és megvetett dolgokat, és fölismeri, hogy az isteni tetszés által mindezeket értékes arany meg drágakövek díszítik, és azt mondja: Ah, Istenem, mivel biztos vagyok abban, hogy férfinak teremtettél engem, és testem által nemzedted a gyermeket, ezért abban is biztos vagyok, hogy ez nagyon tetszik neked, és megvallom előtted, hogy nem vagyok méltó a gyereket ringatni, a pelenkáit mosni, sem róla vagy az anyjáról gondoskodni.”¹⁹

Luther azt sem tartotta elfogadhatónak, ha valaki abból a megfontolásból halogatja a házasságkötést, hogy előbb élvezni akarja a függetlenségét: „Sokan úgy vélik, hogy megmenekülhetnek a házas állapottól, ha egy ideig könnyelmű életet élnek, és azután válnak derék embereké.

„**Isten** rendelése, és a legjobb, leghelyesebb intézmény

a házasság nem egyszerűen kötelék, hanem Isten ajándéka

16 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 328. 2867b. sz.

17 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 66. 12. sz.

18 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 100. 233. sz.

19 Gromon A. ford. Luther: *A házasságról...* (1. jz.), 72.

[...] Aki tisztán akar élni, annak időben kell elkezdenie, és nem paráználkodás által kell megpróbálnia elérni, hanem paráználkodás nélkül, Isten kegyelméből vagy a házasság által.”²⁰ Itt azonban másfelől óvatosságra is intette a házasság előtt állókat: „Nem ajánlatos, hogy fiatal emberek első felhevülésükben ripsz-ropsz összeházasodjanak. Mert amikor kialszik a fellobbanás lángja,

Aki tisztán akar élni, annak időben kell elkezdenie

sakhamar megbánják, és nem marad szilárd a házasság.”²¹ Ráadásul ebben sem tudott elvonatkoztatni attól, hogy mivel a házasság Isten rendje és akarata, annak megélése egyben a hit megélését is jelenti: „Isten azonban sokakat

hirtelen hajít a házasesletbe, anélkül, hogy meggondolnák és megfontolnák a dolgot, és jól teszi. [...] Csakhogy egy ilyen házassághoz igaz lelkű és istenfélő személy kell.”²²

A kellő körültekintés már a párválasztásnál is szükséges, ebben pedig a szülőknek is felelőségük van: „A titkos házasságkötések – mondta Martinus doktor – semmi érvénnyel nem bírhatnak, még ha a mi jogászaink szívesen fenntartanák is őket. Másfelől a szülőknek sem helyes arra kényszeríteni gyerekeiket, hogy olyannal házasodjanak össze, akihez nincs kedvük. Viszont engedjék és hagyják, hogy udvaroljanak, amikor már ehhez elég érettek és kifejelettek. Azt se akadályozzák, hogy gyerekek tisztességes ember szülőttével összeházasodjék, ha az illetőknek kedvük van egymáshoz.”²³

Nem tekintette komoly akadálnak a családalapítás szempontjából Luther a házassággal együtt járó anyagi kérdéseket sem: „Igen, mondják ők, megházasodni jó lenne, de hogyan biztosítsam a megélhetésemet? Nincs elég vagyonom ahhoz, hogy azt mondhassam magamnak: nősülj meg, és egyél abból stb. [...] Ez hitetlenség, és kétségbe vonása Isten jóságának és igazságának.”²⁴

Fontos megjegyeznünk, hogy Luther nemcsak a házasságkötés fontosságára, de a házassági kapcsolat ápolására és megerősítésére is komoly figyelmet szentelt. Már egy évtizednél is hosszabb házaseslet után jelentette ki: „Isten legnagyobb kegyelme, ha a házasságban a két fél egymást szívből és tartósan szereti. Az első szerelem bőven termő és heves, elkápráztat

a házassági kapcsolat ápolására és megerősítésére is komoly figyelmet szentelt.

minket, mi pedig belevetjük magunkat, mint a részegek. Amikor aztán kialudtuk mámorunkat, az istenfélőknek marad a jóra való szeretet, az istenteleneknek pedig a bűnbánat.”²⁵ Hogy a házastársak kapcsolata megfelelő maradjon,

20 Gromon A. ford. Luther: *A házasesletről...* (1. jz.), 76.

21 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 405. 3615. sz.

22 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 294. 2506. sz.

23 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 616. 5441. sz.

24 Gromon A. ford. Luther: *A házasesletről...* (1. jz.), 78.

25 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 383. 3530. sz.

ahhoz a hitüknek kell erősnek lenniük: „Igaz szívű férfi és igaz szívű asszony kell hogy legyen, aki a házastársát és a gyerekeit szívből szereti.”²⁶ Ennek természetes módon igyekszik gátat szabni a bűn, amely megkeseríti a házasságot is: „Az, hogy a házasságban időnként veszekedésre és civakodásra kerül sor, romlott természetünk gyengeségéből és gyarlóságából adódik. Jön az ördög, és újtába szór mindkét házastársnak gyűlöletet, irigységet, gyanakvást, bizalmatlanságot és gonosz indulatokat, úgyhogy megharagszanak egymásra, gyanúik támadnak, másokat megkívánnak; ebből aztán különválás lesz. Az ember könnyen házasodik; de az, hogy mindig szeressék egymást, nehéz dolog, és Isten adománya.”²⁷

4. Az apa és a gyermekek

Luther a családi életet Isten ajándékának, egyszersmind teremtési rendjének tekintette, így annak örömeit és a vele járó felelősséget egyaránt szem előtt tartotta. A szülői hivatást

ennek megfelelően különösen is nagyra becsülte: „Szoktassuk tehát az ifjúságot arra, hogy Isten helyettesét lássa a szülőben [...]”²⁸ Személyesen is büszke volt arra, hogy apaként élhet: „Három élő gyermekem van (a negyedik meghalt), ez három királyság, amire Isten előtt büszkébb lehetek, mint Ferdinánd²⁹ Magyarországra, Csehországra és a római királyi címére.”³⁰

A szülői hivatás megkérdőjelezhetetlen tekintély volt Luther számára. Tudjuk, hogy gyermekként őt magát is szigorúan fogták: „Az én szüleim igen keményen bántak velem, annyira, hogy emiatt egészen ijedős lettem.”³¹ Némely magyarázatok szerint éppen apja szigorúságának hatására alakult ki az istenképe, amelynek kétségkívül fontos eleme volt Isten hatalma és ítélete. Ennek a feltevésnek azonban aligha van komoly alapja, hiszen maga Luther számtalanszor beszámolt arról, hogy Isten megismeréséhez a Szentírás szavain át jutott el, istenképének ráadásul nem egyoldalúan a szigorúság, az ítélet, hanem ezzel együtt a kegyelem is lényeges része volt.

Azt nem tagadhatjuk, hogy Luther számára a gyermeknevelésben természetes helye volt a büntetésnek, akár a testi fenyítésnek is, amely gátat szab a bűnnek: „Ezért a gyereket büntetni kell, és nem szabad szemet hunyni a vétkei fölött, sem hagyni, hogy utána büntetlen marad-

az, hogy mindig szeressék egymást, nehéz dolog, és Isten adománya.

A szülői hivatás megkérdőjelezhetetlen tekintély volt Luther számára.

26 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 324. 2858b sz.

27 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 631.

28 Pröhle K. ford. Luther: *Nagy káté...* In *Konkordiakönyv 4...* (12. jz.), 197.

29 Habsburg Ferdinánd, aki e három uralkodói címet birtokolta.

30 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 299. 2590b. sz.

31 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 390. 3566b. sz.

jon.”³² Ezzel az eszközzel mégsem élhetnek mértéktelenül és öncélúan a szülők: „Ha rosszak a gyerekek, és kárt okoznak, csínyt követnek el, akkor meg kell büntetni őket, különösen, ha füllenteni vagy lopni kezdenek. De a büntetésben is mértékét és mérsékletet kell tartani. [...] Cudar dolog, ha a kemény büntetés miatt megneheztelnek a gyerekek a szüleikre vagy a tanulók a tanítómestereikre.”³³ A büntetés mellett mindig ott kell lennie a nevelésnek is: „Ha megvesszőzi is az ember a gyereket, akkor is adjon ennie-innia, hogy a gyerek lássa: az apja jót akar neki. [...] Nevelni kell a gyereket, amíg van remény felőle. Ha pedig azt látja az ember, hogy nincs remény, és a gyerek úgysem fog tanulni semmit, akkor sem kell emiatt agyonverni, hanem valami máshoz kell szoktatni.”³⁴

Luther a szülői hivatásban természetesen nem csupán az erélynek, hanem éppen hogy a gondoskodásnak is látta a helyét: „A szülők gyermekeik iránti szeretete és gondoskodása oly nagy és erős, hogy emezek minél inkább rászorulnak szüleik segítségére és gyámolítására, a szülők annál szorgosabban és gondosabban istápolják és gyámolítják őket.”³⁵

Ennek a gondoskodásnak az is a része, hogy a gyermekeket bizonyos esetekben korlátozni kell: „Elrontjuk a gyerekeket, ha engedünk az akaratauknak, és nem büntetjük őket! Én bizony nem is hagyom, hogy Hans fiam a saját feje után járjon, nem is tréfálok annyit vele, mint a lányommal.”³⁶ Apaként Luther ebben a tekintetben is teológusként fogalmazta meg a véleményét, akár fiához az imént említett szavaiban is: „Mert Isten, aki a gyermekeket engedelmeskedni parancsolta, áldást is ígért az engedelmes gyermekeknek. Egyedül ezt az áldást tartsd szem előtt, ne hagyj, hogy bármiféle rossz példa eltántorítson! [...] Féljed tehát Istent, és hallgass szüleidre, akik biztosan csak a legjobbat kívánják neked, és kerülj a rossz és hozzád méltatlan társaságot!”³⁷

Féljed tehát Istent, és hallgass szüleidre

Nem másról van itt szó, mint a negyedik parancsolat komolyan vételéről, illetve arról, amit az Ószövetségben az Úr az ő szavának megtartása, illetve elutasítása esetén a választott nép-

nek ígért (vö. 5Móz 5,16; 11,26–28). Ez kötelezi arra a gyermekeket, hogy fogadják el az Isten akaratából felettük állók – mindenekelőtt a szüleik – által megszabott rendet. mert így folyik rendben az életük.

Mindez persze a szülőkre is nagy felelősséget ró, hiszen „ők maguk is Istennek tartoznak engedelmességgel, és hogy mindenek előtt szívesen és hűséggel teljesítsék hivatásukat, ne csak

32 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 668. 6102. sz.

33 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 389–390. 3566b. sz.

34 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 643, 5571. sz.

35 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 179, 1032. sz.

36 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 516, 4353. sz.

37 Csepregi Z. ford. Luther Márton: *Fiának, Hans Luthernek.* In *LVM* 7. köt. (9. jz.), 598–599. 3129. sz.

táplálják és testileg gondozzák gyermekeiket, házuk népét, alattvalóikat stb., hanem főként Isten magasztalására és dicsőségére neveljék.”³⁸

Figyelemre méltó, ahogy Luther ebben a tekintetben feltűnően szükségesnek tekintette a gyermekek megfelelő iskoláztatását, amelyet feladatként szabott a felelősségteljes szülőknek: „Ha tehát van olyan gyermeked, aki alkalmas a tanulásra, és rá tudnád venni, de nem teszed meg, csak céltalanul járkálsz, és nem érdeklődsz aziránt, hogyan megy a világi birodalom sora, sem a jogé, sem a békéé stb., ezzel, ami téged illet, a világi felsőbbtség ellen cselekszel, mint a török, sőt mint maga az ördög. Mert megvonsz a birodalomtól, a fejedelemségtől, az országtól vagy a várostól egy üdvözítőt, sarokkövet, segítőt és megmentőt.”³⁹

Látjuk, hogy itt már messze túllépünk a családi nevelés keretein, és a gyermekek iskoláztatása társadalmi üggyé válik. Ha egy szülő ezt a kötelességét elmulasztja, akkor nem egyszerűen a gyermekével tesz rosszat, hanem vétkezik az egész közösség ellen. A közhiedelemmel ellentétben a korban nem kevés gyermek részesült alapfokú iskolai oktatásban a plébániai iskolák révén, ám a mai értelemben vett általános iskolázottságról még messze nem beszélhetünk. Luther azonban ebbe az irányba tekintett, és arról beszélt, hogy ezt az ügyet a politikai vezetőknek akár jogi eszközökkel is elő kellene mozdítaniuk: „De az is a véleményem, hogy a felsőbbségnek e tekintetben kötelessége alattvalóit arra kényszeríteni, hogy gyermekeiket iskolába küldjék [...]”⁴⁰

nem egyszerűen a gyermekével tesz rosszat, hanem vétkezik az egész közösség ellen.

A szülői hivatás, illetve a gyermeknevelés fontos részének tekintette Luther a hitbéli ismeretek megerősítését is. Ezért bár a *Kis kátét* elsősorban a gyülekezeti lelkészeknek szánta, az egyes fejezetek elejére mégis ezt írta oda: „A családfő ilyen egyszerűen tanítsa reá háza népét!”⁴¹

5. Összegzés

A fentieket összefoglalva azt látjuk, hogy Luther számára a különböző társadalmi szerepeknek a megélése egyaránt Isten teremtési rendjének megvalósítását, tulajdonképpen egy fajta istentiszteletet jelentett (vö. Róm 12,1). Akár férfiként, akár férjként, akár apaként tekintett önmagára, az őt erre a hivatásra kijelölő Istenre figyelt. Éppen ezért bár a családfő tekintélyét természetesnek tartotta, ugyanennyire elismerte a női szerep fontosságát és méltóságát is.

38 Pröhle K. ford. Luther: *Nagy káté...* (28. jz.), 209.

39 Gromon A. ford. Luther Márton: *Prédikáció arról, hogy a gyermekeket iskoláztatni kell.* In *LVM* 4. köt. (1. jz.), 565.

40 Gromon A. ford. Luther: *Prédikáció...* (39. jz.), 577.

41 Pröhle K. ford. Luther: *Kis káté...* (13. jz.), 123.

Ezzel együtt hiba volna Luthert mint férjet és apát, illetve Luther családját szükségtelen mértékben idealizálni. A párkapcsolati vagy szülői viszonyok tekintetében a reneszánsz kor emberét számos, a maihoz hasonló kihívás érte, és ezekben rendre kudarcot is vallott, ahogyan mi magunk is. Nyilván Luther és családtagjai is küzdöttek mindezzel. Az a XIX. századi romantizált kép, miszerint Luther és felesége az evangélikus papi család mintaképe lenne, végtelen leegyszerűsítés, felesleges modorosság. Abban viszont határozottan példaképünk lehet mindaz, amit ennek a családnak az életében fél évezred múltán tetten érhetünk, hogy mind a férfiszerepkört, mind az apai hivatást, mind pedig a házastársi életmódot teológiai megalapozottsággal, az Isten igéjébe kapaszkodva is lehetséges megélni. Azzal együtt is, hogy természetesen ezekre is rávetül a bűnnek az árnyéka.

Éppen ez utóbbi körülmény az, amiért szükséges tanulnunk ezen a téren is Luthertől. Napjainkban ugyanis elképzelhetetlen támadás alatt áll az a természetes és Isten igéjére alapozott gondolkodásmód, amelyet ő képviselt. A férfiak férfiasságát és a nők nőiességét bizonyos erők igyekeznek lerombolni, illetve az ezzel összefüggő természetellenes hajlamokat beemelni a természetesség sáncai mögé. A világ több pontján már a legfiatalabb korosztályt is célba veszi az erőszakos és alapvetően átpolitizált LMBTQ-lobbi, amely kétségbe vonja a tradicionális nemi és az azzal összefüggő társadalmi szerepeket,

szükséges tanulnunk ezen a téren is Luthertől.

és ezáltal szétzilálja a társadalom teljes szerkezetét. Vagyis mindazt, amit Luther Isten által teremtett, azaz természetes rendnek és állapotnak tekintett.

Ebben a tekintetben tehát igenis hasznos és erőt adó példa korunk keresztyénisége számára is mindaz, ahogyan Luther megélte a maga férfi voltát, apaságát és házasságát. Nem azért, mert ezt tökéletesen tette, hanem azért, mert felfedezte mögötte Isten akaratát és áldását. Számára így a különböző társadalmi szerepek megélése a teremtő és a teremtésében rendet alkotó Istenről való hitvallás is volt. Voltaképpen tehát nem egyéb, mint az egyetemes papság gyakorlása.

Korunk támadás alatt álló keresztyénisége rászorul arra, hogy visszataláljon a társadalmi szerepek helyes és a teremtési rendben gyökerező értékeléséhez, és azoknak az annak megfelelő megéléséhez. Ebben lehet segítségünkre Luther, a reneszánsz kor férjja, családfője és házastársa.

Ezért vele együtt imádkozhatjuk: „Kedves mennyei Atyám, minthogy megadtad nekem a te nevedből és hivatásodból rám háramló tiszteletet, valamint azt, hogy engem is apának nevezzenek és tiszteljenek, ajándékozz és áldj meg azzal a kegyelemmel, hogy kedves feleségemet, gyerekeimet és házam népét istenfélően és keresztyéni módon irányítsam és eltartsam. Adj bölcsességet és erőt ahhoz, hogy őket jól irányítsam és neveljem, valamint nekik is adj jó szívet és jóakaratot, hogy tanításodat kövessék és annak szót fogadjanak. Ámen.”⁴²

42 Márton L. ford. Luther: *Asztali beszélgetések...* (2. jz.), 722. 6927. sz.

Bóra Katalin (1499–1552)

Amikor reformáció ünnepén megemlékezéseket tartunk, gyakran esik szó – nagyon helyesen – a reformáció legfőbb tanításairól, az egyedül Krisztus, egyedül kegyelemből, egyedül a hit által hármasságáról, s a legjelentősebb reformátorokról: Lutherről, Melancthonról, Dévairól, Sztáiról és a bibliafordítókról.

Nagyon ritkán emlékezünk azonban úgy, hogy megismerni szeretnénk azt a kort, melyben megszülettek ezek az igazságok, melyben reformátoraink éltek. S ritkán emlékezünk azokra az emberekre is, akik mintegy a második vonalban életükkel, tevékenységükkel segítették, támogatták a „nagyokat” abban, hogy történelmi, egyházújító szolgálatukat elvégezhessék.

Az 1525-ös év eseménye azonban most, az 500. évfordulón alkalmat teremt arra, hogy emlékezzünk egy ilyen emberre.

Luther Márton – aki mellett 21 éven keresztül állt hűséges társként – így beszél róla: „Kátát nem adnám oda sem Franciaországért, sem Velencéért. Először azért, mert Isten adta őt nekem, engem pedig neki, másodszer azért, mert gyakran tapasztalom, hogy más asszonyoknak több a fogyatékoságuk, mint az én Kátának. Jóllehet neki is van néhány hibája, azonban még több az erénye. Harmadszor pedig – s ez elég nagy ok lenne arra, hogy őt szeressem és becsüljem – azért, mert vallásos és becsületes, amint az egy istenfélő, erkölcsös asszonyhoz illik.”¹

Tanulmányunkban tehát Luther Márton feleségéről emlékezünk meg, Katharina von Boráról, vagy ahogyan a hagyományos magyar egyházi nyelvben mondani szoktuk: Bóra Katalinról.

Hogyan vezetett az életútja, míg Luther felesége lett?

Élete hasonlóan indult 1499. január 29-én, amikor a Lipcse melletti Lippendorfban megszületett, mint korának sok-sok leánygyermekéé. Édesanyja korán meghalt, édesapja pedig úgy rendelkezett fölé, hogy ötéves korában zárdába adta. Először egy bencés kolostorba került, majd két év múlva Nimschenbe, egy ciszterci zárdába, ahol az édesanyja testvére volt az apát-nő, és itt élt édesapja testvére is, Magdalena von Bora, akít a kis Kata nagyon megszeretett.

A kolostorban sok mindenre megtanították őt és társait. Nemcsak az írás, az olvasás, a latin nyelv és az éneklés rejtelmeiben merülhettek el, hanem a kötés-horgolás, a kert- és a földművelés, állattartás, házvezetés fortélyait is elsajátíthatták. A Bóra Katalin életéről szóló regény azt mondja, hogy Katalin leginkább a kertben szeretett dolgozni. Nagynénjétől pedig megtanulta a gyógynövények ismeretét és hasznát. Mindemellett azonban a zárdá kemény életét is élte. Már fiatal leányként gyakorolnia kellett magát a nélkülözésben, az aszkézisben: sokat böjtölt, keveset pihent.

1515-ben fogadalmat tett, és apáca lett. Édesapja halála, s az, hogy leánygyermeknek semmi örökség nem juthat, ezt az egyetlen lehetőséget adja számára: egy kolostorban tölteni az életét.

De Luther Márton írásai, melyeket 1520-ban írt, s közülük is elsősorban az *Értekezés a keresztyén ember szabadságáról*, nem maradt a kolostor falain kívül. Katalin és társai titokban olvasták, s amit olvastak, felkavarta őket: „Tehát a léleknek semmit nem segít, hogy a test szent

1 Fabiny Tibor (ford. és szerk.): *Luther Márton végrendelete*. Budapest, 1982, Corvina Kiadó, 15–16.

ruhákat hord, mint ahogy azt a papok teszik, és az sem, hogy a templomokban vagy szent helyeken van, az sem, hogy szent dolgokkal foglalkozik, az sem, hogy imádkozik, böjtöl, zárandok-

leánygyermeknek *semmi örökség nem juthat,*

latot tesz, és csupa jót cselekszik, amelyek csak a testben és azon keresztül történnek. Hanem történnie kell még valami egész másnak, ami a lélekben megy végbe, kegyességet és szabadságot adva annak. [...] Mert mindezeket a fent

említett dolgokat a bűnös ember is gyakorolja. [...] A léleknek pedig semmit nem árt, ha a test nem jár szent ruhákban, szent helyeken, hanem eszik, iszik és nem imádkozik. [...] A keresztyén ember... szabad ember... mindenek felett... mindenek felett... mindenek... Ha igaza lenne, ha ennek a szerzetesnek igaza lenne...!”²

Katalin legidősebb bátyját kéri, hogy fogadja be őt, de elutasítást kap. Senki más segítségében nem bízhat sem ő, sem társai, mint annak az embernek a segítségében, akinek írásai ennyire megváltoztatták hitüket, gondolkodásukat.

1523-ban nagyszombat éjszakáján tizenketten megszöknek a kolostorból, mégpedig Leonhard Koppe, a kolostort halszállítmánnyal rendszeresen ellátó kereskedő szekerén, aki egyenesen Wittenbergbe viszi a szőkevényeket. Luther Márton vállalja a tizenkét apáca elhelyezését s a róluk való gondoskodást.

Kata először Wittenberg város írnokának, Reichenbachnak a házában élt, majd Lucas Cranach, a híres festő házába került, ahol a család nőtagjaival együtt dolgozott a háztartásban, a gyermekek körüli teendőknél és a mester patikájában.

Míg társai sorban férjhez mentek, ő pártában maradt. Igaz, házasságot ígért neki egy Hieronymus Baumgartner nevű nürnbergi fiatalember, akit Kata el is fogadott volna, de a szülők nem egyeztek bele a házasságba. S az is igaz, hogy egy másik kéri Kata kosarazott ki. Így ír barátnőjének ebben az időben: „Kedves Nővérem! Nehéz csatákat vívok, hogy ne adjanak hozzá Glatzhoz, aki kicsinyes és pénzsóvár ember, és még egy jót nevetni sem tud. De bízom benne, hogy Luther Márton doktor nem azt a szabadságot szánja nekem, amelyhez hozzásegített bennünket.”³

Végül baráti körben kijelenti, hogy ő csak egyvalakihez hajlandó hozzámenni, ez pedig maga Luther. Luther, akihez eljut Kata mondata, talán Kata hatására, talán mert már maga is gondolt családalapításra, elkezd udvarolni Katának, és hamarosan kitűzik a házasságkötés napját: 1525. június 13-án egybekelnek. Az esküvőn csak Cranachék, Bugenhagen, wittenbergi lelkész, Jonas Justus és Johann Apel egyetemi tanárok vesznek részt. A szertartást Bugenhagen vezeti.

Két hét múlva az esküvőt – a kor szokása szerint – nagy ünnepség keretében is megünnepelik. Luther Márton így készült az esküvőre:

„Az óvatos és bölcs Koppe Lénártnak, Torgau polgárának, kedves uramnak és barátomnak. Kegyelem és békeség Krisztusban!

2 Fabiny K. ford. Koch, Ursula: *Rózsák a hóban. Bóra Katalin, Luther felesége – egy bátor asszony élete*. Budapest, 1999, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 54–55, 58.

3 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 91.

Isten nagy hirtelen és véletlenül megkötözött a házasság szent és örök kötelékével, úgyhogy ennek megünneplésére kedden vendégséget hírok össze. Hogy apám, anyám és minden kedves barátunk jól érezze magát, Katalin uram és én szívből arra kérjük, hogy a legjobb torgauai sörből, amit talál, egy hordóval saját költségemre nekünk mihamarabb szállítani szíveskedjék... Ezzel ajánlom Istennek, Ámen. Az Úr napja utáni szerda, 1525. Luther Márton”⁴

De hogyan fogadták a kortársak a házasságot? „Az együtt ünneplő, közeli barátok osztoztak az örömben, és úgy látták, hogy reformátori tanítását most cselekedetével is megpecsételi. Az érzékeny lelkű Melanchthon azonban nemcsak mellőzöttnek érezte magát, hanem mély aggodalommal írta, hogy „az egyébként oly nemes és fennkölt gondolkodású férfi” az ügyet egyetlen barátjával sem beszélte meg előre, s nem is tud mást gondolni, mint hogy ezt az elhamarkodott lépést Katharina csikarta ki tőle. [...] Rotterdami Erasmus pedig eleinte együtt terjesztette a sutgó rágalmazókkal azt az utóbb visszavont hírt, hogy Luthert csakis a közelgő gyermekáldás kényszeríthette ilyen gyors lépésre.

Számtalan röpcédulán gúnyolják a wittenbergi férfit. Ördögnek ábrázolják, feleségét utcanőnek. Barátaik alig tudnak szembeszállni a gyalázkodó iratokkal, ha mégoly sokat írnak is, és Cranach nyomdája mégoly gyorsan dolgozik is.”⁵

Luther Márton és Bóra Katalin közös élete abban az épületben kezdődött és zajlott, melyben korábban az Ágoston-rendi szerzetesek éltek. Bölcs Frigyes ajándékozta nekik családi otthonul a Fekete Kolostort.

E ház háztartásának gondját veszi magára Kata.

De hogyan fogadták a kortársak a házasságot?

„Neki köszönhető, hogy a lepusztult falak helyére otthonos, meleg családi fészek került.

Egyik első feladata tehát az építkezés levezetése volt. A félelem, miszerint a burookban nevelkedett nemes hölgy nem lesz képes rendben tartani a házat, kertet és az udvart, hamar szeretefoszlott. Katalin a teljesítményével bizonyított! [...] Egy vérbeli birtokos minden adottságával rendelkezett, beleértve az anyagiak kezelését is. Luther nem tudott a pénzzel bánni, és csak csodálkozott, hogy az ő kevés jövedelméből mi mindenre telik a Katalin vezette háztartásban. A kertben hamarosan árpa is termett, és Katalin ebből főzte a sört saját serfőzdéjükben. [...] A Fekete Kolostor üresen álló szobáit megnyitotta a Wittenbergben tanuló egyetemisták előtt, akiket nagy büszkeséggel töltött el, hogy professzorukkal egy fedél alatt lakhattak.”⁶

Luther Márton és Bóra Katalin házasságából 6 gyermek született. (Közülük kettő nem éri meg a felnőttkort.) Luther így ír népes családjáról: „Gazdagabb vagyok, mint az egész világ összes pópapja. Ugyanis meg vagyok elégedve. Ezen felül törvényes gyermekeim vannak, amilyen

4 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 103.

5 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 120.

6 Fabiny Katalin: Észrevétlen, de nélkülözhetetlen. – 450 éve halt meg Bóra Katalin –. *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 2002. 4. sz. 36.

a pápa egyetlen papjának sincs... Óh, Istennek mily nagy, gazdag és pompás áldása a házaselet! Milyen nagy örömet kap az ember utódaiban! Hiszen ez a szülők legnagyobb öröme.”⁷

Kata pedig, ha Luthert feladatai elszóljátják Wittenbergből, rendszeresen beszámol az otthoni életről. Coburg várába az ágostai birodalmi gyűlés idején ezeket írja: „Kedves Doktor úr, levelét örömmel kézhez kaptuk, s a ház minden lakójának, a diákokkal, cselédekkel, és gyerekekkel együtt, hangosan felolvastuk. Jánoska is az ölemben ült és a fülembé súgta: Mikor jön már haza a mi drága édesapánk? [...] A pici jól fejlődik. Fájdalom, hogy nem láthatja. Már egy éves és készítettem róla egy portrét, hogy ön se felejtse el a kislányát. [...] Sok a kerti munka, hisz minden nő és virágzik. Szép termést szeretnénk, ha Urunk megadja a növekedést. [...] Kosztosaink általában elégedettek, csak néha nyafognak ha túl híg a leves, vagy túl sűrű a főzelék. [...] Megkapta a szemüvegét? Christianus mester el akarta küldeni Önnek Coburgba. Sokat fáradozott vele. [...] Most föl kell vennem Lénácskát, még olyan szívesen szopik.”⁸

„Gazdagabb vagyok, mint az egész világ
összes pápás papja.

1540-ben Kata kérésére birtokot vásárolnak Zülsdorfban. Ez a hely lett Kata nagy öröme.

Ha Luther levelet ír neki, így szólítja meg:

„Nagyságos Katherin Lutherin von Bora und Zülsdorf asszonyomnak, az én kedvesemnek Wittenbergben.” Máskor „a testileg Wittenbergben, lélekben Zülsdorfban lakozó feleségének” címezi a levelet, és így szólítja feleségét.⁹

1542-ben Luther végrendeletet ír, melyben kora örökösödési jogrendszerével szemben, miszerint az örökösök a gyermekek, feleségét teszi meg általános örökösévé és kiskorú gyermekei gyámjává. „Én, doktor Luther Márton, e saját kezű írással kinyilvánítom, hogy kedves és hű feleségemnek, Katalinnak életfenntartása (vagy hogy is mondják), szabad tetszése szerinti örök használatra adta és e levelem erejénél fogva a mai napon adom először a zülsdorfi birtokot, amint azt megvettem és rendbe hozattam, mindazzal, ami eddig rajta volt; másodsor a Bruno-féle házat lakásul, [...] harmadszor a körülbelül 1000 gulden értékű serlegeket és ékszereket, vagyis az arany- és ezüstgyűrűket, láncokat és ajándékpénzeket. Azért cselekszem így, mert először is ő engem mint kegyes és hű házastárs mindenkor szeretett, megbecsült és gondozott. Isten gazdag áldásából öt élő gyermekkel megajándékozott (adja Isten, hogy még sokáig éljenek), és fel is nevelte őket; másodsor azért, hogy azt az adósságot, amivel még tartozom (ha életemben nem tudnám letörleszteni), magára vállalja és kifizesse; harmadsor és kiváltképpen azért, mert azt akarom, hogy ne ő lesse a gyermekek kezét, hanem azok az övét, s hogy azok őt megbecsüljék és neki engedelmeskedjenek, amint Isten rendelte.”¹⁰

7 Fabiny T. ford. *Luther Márton végrendelete...* (1. jz.), 15.

8 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 122–124.

9 Fabiny T. ford. *Luther Márton végrendelete...* (1. jz.), 18.

10 Fabiny T. ford. *Luther Márton végrendelete...* (1. jz.), 32.

Luther a végrendelet megírása után még 4 évet él egyre gyakoribbá váló betegségek közepette. Kata aggódó szeretete mutatkozik meg alábbi levelében: „Tényleg jobban kellene óvnia magát a szélőtől, ami befúj a kocsiába. Nem mondtam Önnek, hogy hordania kellene a prémsapkát? A sörből hozzon egy hordócskával, hogy még kitarson egy darabig, ha hazaér, és ne legyen szüksége másik szerre, amikor megkeményedik a teste. [...] Könnyek között kérem a mennyei Atyát, hogy önt a Gonosz csapásaitól megóvjá.”¹¹

feleségét teszi meg általános örökösévé és kiskorú gyermekei gyámjává.

S amikor 1546. február 18-án Luther Márton meghal, Kata teljesen összetörik. Christina von Borának írja: „Kegyelem és békeség Istentől, az Úr Jézus Krisztus Atyjától! Kedves, drága nővérem, köszönettel vettem együtt érző sorait. Hiszen ki nem lenne keserű és gondterhelt egy ilyen drága ember elvesztésekor, mint amilyen az én kedves férjem volt, aki nemcsak egy városnak vagy egy országnak, hanem az egész világnak szolgált. Azért vagyok nagyon elkeseredett, mert senkivel nem oszthatom meg az én nagy bánatomat, és olyan furcsán érzem magam. Sem enni, sem inni nem tudok, sőt aludni sem. Ha egy fejedelemséget vagy császárságot veszítettem volna el, azt sem sajnálnám annyira, mint azt, hogy az Úristen tőlem, és nemcsak tőlem, hanem az egész világtól ezt a drága és jószágos embert elvette. Ha erre gondolok, akkor a fájdalomtól és sírástól – Isten tudja! – sem beszélni, sem írni nem tudok, mint ahogy azt kedves nővérem, Ön is könnyen észreveheti. Wittenberg, Oculi utáni péntek, 1546 Katalin, Doktor Luther Márton özvegye”.¹²

Hogyan alakul később Bóra Katalin sorsa?

Nem sokat tudunk ezután róla. A végrendeletet a választófejedelem megerősíti és hatályba lépteti. De a schmalkaldeni háború, mely ez év nyarán tört ki, tönkretette földjét és kertjét, ő pedig családjával együtt menekülni kényszerül Wittenbergből. Zülsdorfi birtokát mégis elveszik tőle, s ő több pert indít annak visszaszerzésére. Végül 1552-ben, hat évvel Luther Márton halála után, egy újabb pestisjárvány elől menekülve baleset éri, leesik a kocsirol, s ennek következtében néhány hét múlva meghal. 53 éves volt csupán.

„Ki is volt valójában Bóra Katalin? Ahogy Luther nevezte: Wittenberg hajnalcsillaga? Vagy Doktor Luther Katalin, a szent, aggodalmaskodó asszony? Odaadó anya? Prédikátornő? Építésvezető? Betegápoló? Földbirtokos? Vállalkozó? – Igen, ez mind, és még sok más. De elsősorban önzetlen, szerető, hitből élő társa annak az embernek, aki nélkül az egyház megújulása ott és akkor nem valósulhatott volna meg. Katalin személyében mutatkozik az igazi emberi nagyság, amely képes magát teljes mértékben valakinek vagy valaminek a szolgálatába állítani. Teljesítménye emberfeletti, mégsem esik soha abba a kísértésbe, hogy Luther életművére fittyet hányva magát tolja előtérbe. Minden erejével azon igyekszik, hogy férje véghezvigye, amit az Úristen neki rendelt.”¹³

11 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 167.

12 Fabiny K. ford. Koch: *Rózsák...* (2. jz.), 170.

13 Fabiny: *Észrevétlen...* (6. jz.), 38.

Lila kötetek, zöld naplók. Szemelvények reformátusokról és evangélikusokról Ordass Lajos püspök naplóiból (1948, 1956–1957)*

2021-ben az Ordass-életmű és az Ordass-kutatás szempontjából is fontos újdonság látott napvilágot. Három jeles kiadó közös közreműködésével megjelent Ordass (Wolf) Lajos¹⁴ evangélikus püspök kiadatlan naplóinak első három darabja.¹⁵ Ordass ikonikus alakja a XX. századi evangélikus egyház-történetnek. Ceglédi, majd kelenföldi lelkészi szolgálata után 1945 őszén lett a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspöke, de a kommunista diktatúra évtizedeiben egyházvezetőként mindössze 4,5 évig működhetett. A pártállam a püspököt egyházpolitikai szempontok alapján kétszer félreállította, így – két rövid időszaktól (1945–1948, 1956–1958) eltekintve – élete utolsó 30 évét az aktív egyházi szolgálattól elszigetelten töltötte. Püspökségét a hatalom csupán rövid ideig tűrte meg, de az

életmű túlélte őt. Helytállásával maradandó értéket teremtett, amely mind a mai napig meghatározó része az evangélikus identitásnak.

az életmű túlélte őt.

1. Foghíjas naplók

Naplót írni aszkéta feladat. Aki írt már valaha, vagy legalább megpróbálkozott vele, az tudja igazán, milyen kitartás, szorgalom, fegyelem, rendszeresség és következetesség kell hozzá. E

* A tanulmány az alábbi kötetben jelent meg: Kiss Réka – Lányi Gábor (szerk.): Hagyomány – Identitás – Történelem 2022. Budapest, 2023, Károli Gáspár Református Egyetem Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 249–268. /Reformáció Öröksége, 10./ <https://doi.org/10.61376/hit.2022.mirak.19> Most azért közöljük folyóiratunkban néhány apró, elsősorban formai változtatás megtétele után, hogy a tanulmány ily módon is ismertté váljon. (A szerk.)

14 Ordass Lajos (Torzsa, 1901 – Budapest, 1978): lelkész Cegléden (1931–1941), majd Kelenföldön (1941–1945). 1945. szeptember 27-én iktatták be a Bányai Evangélikus Egyházkerület püspökévé. 1948. augusztus 23-án az ÁVH gazdasági rendőrsége házkutatást tartott nála, majd bevitték kihallgatásra. Másnap hazaengedték és házi őrizetbe helyezték, amelyet a Lutheránus Világszövetség vezetőinek közbenjárására később feloldottak. Szeptember 8-án ismét letartóztatták, és valutabűncselekmény vádjával perbe fogták. 1948. október 1-jén kétéves fegyházbüntetésre ítélték, amelyet Szegeden, majd Vácott töltötte le. 1950. május 30-án szabadult. Az egyházi különbíróóság még szabadulása előtt, 1950. április 1-jén elmozdította őt püspöki hivatalából. 1956. október 5-én állami, október 8-án egyházi rehabilitációban részesült. Október 30-án vette át ismét a püspöki hivatalt. 1958. júniusban állami nyomásra újra félreállították, és nyugdíjazták. Többé nem térhetett vissza az egyházvezetésbe. Ordass életrajzi kronológiáját lásd Ordass Lajos Alapítvány honlapja https://www.ordass.hu/load_doc.php?cat=0L%C3%89&doc=1 (Letöltés: 2023. március 28.)

15 Ordass Lajos: *Naplóm 1948, 1956–1957*. Budapest, Luther Kiadó – Nemzeti Emlékezet Bizottsága – Ordass Alapítvány, 2021.

tevékenység Ordass Lajos számára évtizedeken át mindennapi, kötelező penzumot jelentett: „Életem eseményeiről és szolgálataimról általában rendszeresen naplót vezettem. Olyankor hagytam abba, ha külső körülmények gátoltak benne, vagy ha házkutatással kellett számolnom. Vagy olyankor szakítottam félbe, ha valamilyen fontosnak látszó eseménysorozat indult az egyház életében.”¹

Bizonyos, hogy Ordass püspöksége kezdeteitől vezetett naplót. Az 1945–1947-es darabok azonban eltűntek, amikor ugyanis a Magyar Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Gazdasági Rendészeti Ügyosztálya 1948. augusztus 24-e éjjelén házkutatást tartott Ordass Lajosék lakásán, a püspök számos iratát, köztük a naplófeljegyzéseit elvitték, s azok később nem kerültek vissza a szerzőhöz. A püspök íróasztalának az a fiókja azonban, amelyben az 1948-as naplójegyzeteit tartotta, elkerülte a nyomozók figyelmét, és azok megmaradtak nemcsak a püspök, de az utókor számára is.

Ordass püspöksége kezdeteitől vezetett naplót.

Ordass Lajos az utolsó naplóbejegyzését halála előtt két héttel, 1978. augusztus 1-jén írta. Így e tevékenység, hosszabb-rövidebb kihagyásokkal, mondhatni a haláláig tartott. A naplószorozat azonban korántsem teljes. Jelentős hiátusok mutatkoznak benne, mert az 1945–1947, 1949–1956 eleje, 1958–1960 közötti időszak naplóinak hollétéről nem tudunk. Az 1961-től 1978-ig, Ordass haláláig keletkezett naplók azonban hiánytalanul megvannak. Ez utóbbiak Ordass halála után kalandos utat jártak be, s szinte a csodával határos módon maradtak meg. Történetüket az egykori nagybörzsönyi lelkész, Ordass Lajos veje, ifj. Dedinszky Gyula² idézte fel a 2021-es naplókiadás számára:

„Apu [Ordass Lajos] halála [1978. augusztus 14.] után, valamikor ’78 augusztusának végén Anyósom írt, hogy menjünk el hozzá autóval. Meg is látogattuk, és ő azzal adta át

A naplószorozat azonban korántsem teljes.

nekünk a köteteket, hogy égezzük el azokat, mert ezek még bajt fognak okozni. A Márvány utcai lakásban a cserépkályhába már beépítették a Héra gázégőket, így ő ezt nem tudja megtenni, de mi elégethetjük otthon. Elvittük magunkkal Nagybörzsönybe, és komoly fejtörést okozott, hogy mit tegyünk. Zsuzsával akkor néztünk bele a kötetekbe, de arra nem volt időnk, hogy alaposan végig olvassuk azokat. Volt a csomagban három idegen nyelven írt kötet is. Végül ezeket elégettük, hogy hazugság nélkül mondhassuk, elégettünk valamit. A magyar nyelvű naplókat pedig elrejtettük. A templom ’44-ben belövést kapott, és a tetőcserepek azóta zsákokban fent

1 Ordass Lajos kéziratos feljegyzését lásd Evangélikus Országos Levéltár (továbbiakban: EOL) D. Ordass Lajos Levéltára 2. doboz, 8. dosszié. Idézi Isó Gergely: *A napló*. In Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 447.

2 Ifj. Dedinszky Gyula (1932–): evangélikus lelkész, Ordass Lajos püspök veje, 1958-ban vette feleségül Ordass Zsuzsannát; 1955–1958-ig segédlelkész Békéscsabán, Albertiben és Irsán; 1958–1964-ig másodlelkész Albertiben; 1964-től 1994-ig, nyugdíjba vonulásáig lelkész Nagybörzsönyben.

voltak a padlásán. Ezek alá rejtettük el a köteteket. Ott is voltak azok 1992-ig, amikor nyugdíjba mentem.”³

A belügyi szervek a püspök halála után szinte azonnal élénken érdeklődtek az „evangélikus egyházi reakció” vezetőjeként nyilvántartott és folyamatosan megfigyelt Ordass naplói iránt, s

ez ifj. Dedinszky számára egyáltalán nem volt kockázatmentes helyzet:

„1978 szeptemberében egy hétköznapi délután felkeresett Nagybörzsönyben Bodor alezredes és Rajna százados a Belügyminisztérium-

tól.⁴ Ekkor a naplók már a templom padlásán voltak. Először arról beszéltek, hogy nem vagyok ebbe a faluba való, többre vagyok hivatott. [...] Az ígéretést követően álltak elő azzal, hogy hozzam el nekik Ordass Lajos naplóját egyszer, amikor anyósom nincs otthon. Ők egy nap alatt lemásolják, észre se fogja senki venni. Azzal utasítottam el, hogy lopást nem vállalom. Ez nem lopás, hanem hazafias kötelesség! – volt az ő válaszuk. Nehéz helyzet volt, mert közben végig az járt a fejemben, hogy vajon tudják-e, hogy a napló már nem a Márvány utcai lakásban van, hanem éppen itt, a nagybörzsönyi templom padlásán. Féltő volt, hogy ezzel a kéréssel még inkább rá akarnak szedni. [...] Aztán zsaroltak is. Van autója? – kérdezték, de mindjárt meg is válaszolták: Trabant ID 43-51 a rendszáma. Fejből tudták! Ha lesz balesete, felhívja Rajna századost, és minden el lesz intézve. Januárig nem ültem az autóba, aztán ugyanaz a valaki felvilágosított, hogy ne gondoljam, hogy vezetnem kell ahhoz, hogy egy balesetet rám kenjenek. Senkinek sem szólhatok a látogatásról! – volt a végső parancsuk. Erre felhívtam a figyelmüket arra, hogy ha fényes nappal áll egy rendőrautó a parókia előtt, arról nehéz egy faluban hallgatni. Végül megengedték, hogy a feleségemnek elmondhatom a történeteket. Megígérték, hogy néhány

nap múlva visszajönnek a válaszáért. [...] Sokáig várattak. December 23-án jöttek ismét. Nem vállalom! – mondtam. »Ez hazafias kötelesség! Ne feledje, mi más hangon is tudjuk folytatni a beszélgetést! Ha nem segít nekünk, holnaptól

ne gondoljam, hogy vezetnem kell ahhoz, hogy egy balesetet rám kenjenek.

nem lesz lelkész!« Akkor nem leszek – hagytam rájuk. »Na és a hivatástudat, az hol van?« Végül rám hagyták, nem erősködtek tovább, és elmentek.”⁵

A családtagok így módon a veszélyt is vállalva hűségesen megőrizték az értékes hagyatékot. Egyáltalán nem rajtuk múltott hát, hogy a naplószorozat hiányosan maradt ránk, az sokkal inkább Ordass életének kritikus eseményeivel, a korabeli politikai, egyházipolitikai és állambiztonsági

3 Ifj. Zászkaliczky Pál: A napló története. Interjú Dedinszky Gyulával. In: Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 510.

4 Az említett állambiztonsági tisztak szolgálati anyagát lásd Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (továbbiakban: ÁBTL) 2.8.1. BM Központi Fogyatéék 8391 Bodor Ernő; ÁBTL 2.8.1. BM Pest megyei fogyatéék H/P-131 Rajna Sándor.

5 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 511.

környezettel függ össze. A hiányérzetünket csak fokozhatja, hogy a közelmúltban kiadott első három napló egyike sem teljes írásmű, hiszen az 1948. január 1-jén elkezdett jegyzeteknek augusztus 22-én vége szakad, az 1956. évi naplóírást csak november 26-án kezdte el, s az 1957-ben vezetett feljegyzések is félbemaradnak december 6-án. A töredékesség azonban pontosan leképezi az egyházvezetői pálya töredékes voltát, hiszen Ordass 1948-ban még, 1956–1957-ben pedig ismét (és még) püspök volt. A három torzó napló jelentőségét tekintve kiemelkedik a többi közül, mert a püspök tiszta-
virág-életű tényleges egyházvezetői működése idején keletkeztek, így töredékes voltukban is jelentős történeti forrásértékkel bírnak.

A töredékesség azonban pontosan leképezi az egyházvezetői pálya töredékes voltát

2. Püspöki portré – új vonásokkal

Ordass Lajosról való ismereteinket mindmáig alapvetően meghatározzák a Szépfalusi István⁶ által szerkesztett, hatalmas mennyiségű lábjegyzetanyaggal kiegészített, s az 1980-as években Bernben kiadott ún. lila kötetek.⁷ Az Ordass-kutatás az azóta eltelt négy évtizedekben természetesen számos jelentős könyvvel, tanulmánnyal, cikkel gazdagodott,⁸ a legátfogóbb ismereteket azonban továbbra is elsősorban a lila könyvsorozatból – a püspök önéletrírásaiból és válogatott írásaiból – méríthetjük. Ordass-képünket ma is alapvetően e kötetek határozzák meg, s azt a most közreadott – eredetileg zöld színű – naplók sem rengetik meg alapvetően.⁹

- 6 Szépfalusi István (1932–2000): evangélikus lelkész, irodalomszervező; 1955-ben, nem sokkal lelkésszé szentelését követően, édesanyja révén osztrák állampolgárként Bécsbe költözött, 1956 novemberétől az Ausztriában élő magyar evangélikusok lelkésze; a nyugati magyar emigráció irodalmi életének fő szervezője; 1960-ban megalapította a Bornemisza Péter Társaságot, amelyet a haláláig vezetett. Bécsi otthona nemcsak az ausztriai, de a nyugatra kiutazó magyarországi evangélikusok számára is fontos találkozási pont volt. Lásd Szépfalusi István (szerk.): *Találkozások Bécsben. A Bornemisza Társaság vendégkönyve (1960–2000)*. Budapest, Litera Nova Könyvkiadó, 2000.
- 7 Ordass Lajos: *Válogatott írások*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1982; Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1985; Ordass Lajos: *Önéletrajzi írások (folytatás)*. Bern, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1987; Ordass Lajos: *Válogatott írások (folytatás)*. Budapest, Magyarországi Evangélikus Egyház Sajtóosztálya, 1998. A kötetek e közkeletű elnevezésüket a jellegzetes lila színű borítójukról kapták.
- 8 Ordass Lajosról 1978-ban bekövetkezett halála óta számos életrajz készült. Az egyik legelső, kötet formájában eredetileg norvég nyelven jelent meg: László G[éza]. Terray: Han kunne ikke annet. En bok om den ungerske biskop Lajos Ordass. Oslo, Luther Forlag, 1984. Magyar kiadása: Terray László: *Nem tehetett mást*. Budapest, Ordass Lajos Baráti Kör, 1990.
- 9 A naplók a kötetek kaptak egységesen sötétzöld színű borítót. A bekötötést Ordass nagy körültekintéssel intézte, nehogy illetéktelen kezekbe kerüljenek: „Az utolsó négy év kivételével mindegyik külön kötetben, azonos méretben és színben volt bekötve. Ő maga ment el Csetkey könyvkötőhöz, akiben megbízott, és vele végeztette

Ordass-képünket *ma is alapvetően e kötetek határozzák meg*

egy és ugyanaz a személy. Nincs álneve és álarca, nem játszik szerepet sem itt, sem ott. Naplóírás közben legfeljebb őszintébb, mint más szövegei papírra vetésekor.

Ordassban ma elsősorban a szilárd teológiai alapon következetesen helytálló, hajlíthatatlan, megalkuvás nélküli, mártírsorsú püspököt tiszteljük, akit a pártállam az egyházüldözés legkritikusabb fordulópontjain, 1948-ban és 1956 után sem tudott a maga egyházpolitikája szolgálatába állítani. Ordass, a „megállás szimbóluma”,¹⁰ a „márványember” azonban a naplóiban megmozdul, sőt, folytonos mozgásban van. Egyházvezetői tisztségéből eredő feladatai mellett hétköznapi cselekvések sora kíséri az életét: utazik, eszik, alszik, gondolkodik, érez, örül, gyászol, dicsér és kritizál, vagyis hús-vér emberként jelenik meg, és kerül ezáltal közelebb az olvasóhoz. A mára meglehetősen sematikussá leegyszerűsödött püspöki portré a naplók révén finom árnyalatokat kap, hiszen valamelyest az ember, a férfi, a családfő arcvonásai, esendősége és dilemmái is láthatóvá válnak.

Ordass *önazonos, minden írásában egy és ugyanaz a személy.*

Ennek ellenére önéletrajzi írásaihoz hasonlóan a naplókban is az egyházpolitikai színtéren folyamatosan konfrontálódó egyházvezető hangja dominál. A naplójegyzetek az evangélikus egyház egyik legtragikusabb sorsú püspökének reflexiói a naponként megélt kisebb-nagyobb eseményekre, az evangélikus egyház belső problémáira, a korabeli politikai és egyházi élet jelenségeire, a nyilvánvaló vagy épp a színpalok mögött zajló egyházpolitikai folyamatokra. A személyes, a magánéleti és a vezető tisztségéből eredő rétegek, akár a hagyma héja, szorosan, szinte szétválaszthatatlanul rakódnak egymásra, a családi élet elemei mellé nagy ívű és számos részletre kiterjedő egyház- és kortörténeti társul. Ordass a vezetése alatt állt evangélikus egyház ügyeit, az evangélikus gyülekezetek

az egyházpolitikai színtéren folyamatosan konfrontálódó egyházvezető hangja dominál.

mindennapi életét és gondjait, a lelkesízi kar tagjaival kapcsolatos problémákat éppúgy rögzítette, mint az 1957-es útja legapróbb részleteit Minneapolisba (USA), a Lutheránus Világszövetség III. nagygyűlésére, a nemzetközi egyházi élet eseményeit, vagy az állami vezetőkkel, különösen Horváth János ÁEH-elnökkel való hivatalos és személyes kapcsolata lényegesebb részleteit.

el a munkát. Tudta, hogy amit neki átad, az nem kerül más kezébe, és mindent hiánytalanul vissza is fog kapni.”
A napló története... (5. jz.), 510.

10 ifj. Fabiny Tibor: A megállás szimbóluma. (Olvasónapló. Ordass Lajos: Önéletrajzi írások). *Keresztyén Igazság, Új folyam*, 1989. 1–2. sz. 15–30; Fabiny Tamás: A márványember. *Evangélikus Élet*, 2003. augusztus 24. 8.

3. Reformátusokról – kritikusan

Egy eredetileg magánhasználatra készült írásműnek az utólagos „felhasználás” során számos kényes pontja lehet. Bár Ordass feltehetően nem kizárólag önmaga számára vezetett évtizedeken át naplót, de arra talán sosem gondolt, hogy azok egyszer nyomtatásban is megjelennek. Őszintén leírta hát véleményét mindazokról, akikkel napi munkája során kapcsolatba került. A naplók 2021-ben teljes terjedelmükben, húzás és kihagyás nélkül jelentek meg, ezáltal Ordass azon gondolatai is széles körű publicitást kaptak, amelyeket minden bizonnyal szűkebb kör számára jegyzett fel.

Mindemellett a naplók hangvételét, a szerző látásmódját és értékítéleteit jelentősen meghatározta, hogy a most közreadott naplók keletkezése között nyolc esztendő telt el, s ezek Ordass életének talán legvizontagságosabb évei voltak. Hiszen míg az 1948-as napló írója 47 éves, középkorú, energikus és aktív férfi volt, az 1956–1957-es naplók szerzője, aki 8–9 évnyi kényszerű hallgatás után tért vissza a püspöki hivatalba, érzékelhetően idősebb, fáradékonyabb, kimerült és sok megpróbáltatáson keresztülment személy. Ezek a tényezők mind átszűrődtek Ordass naplóin, és a napi feljegyzéseire is rányomták a bélyegüket.

A református egyházvezetésről, a református egyházvezetőkéről, lelkészekről szóló részek kétségtelenül a naplók legkényesebb részei közé tartoznak. Ordass azokat az eseményeket és személyes benyomásokat is rendre rögzítette, amelyeket a református egyház képviselőivel napi kapcsolatba kerülve szerzett. E téren püspöksége első éveinek tapasztalatait csak tovább erősítették benne a kommunista diktatúra történetének két kulcsidőszakában (1948, 1956–1957) aktív püspökként szerzett élményei. A naplókban kendőzetlenül leírt véleménye több, mint egyszerű kritika. Napi jegyzetei antipátiáról és egyházvezetői másként látásról egyaránt árulkodnak, azokból ugyanis egyértelműen érzékelhető, hogy Ordassban alapvető, „zsigeri fenntartás” élt a református szellemiséggel szemben, de talán még a teológiai látást illetően is. Naplóiban sorjáznak a reformátusokat illető – általános és személyfüggő – kritikai megjegyzések. Mindez egyoldalú személyeskedésnek tűnhet ugyan, Ordass részéről elsősorban mégsem az. Hátterükben sokkal inkább a sok évszázados közös történelmi múltra visszatekintő, és Ordass számára kéretlenül megörökölt protestáns vetélkedés állt, valamint az evangélikus püspöknek a saját egyháza iránt érzett féltő magatartása.

Őszintén leírta véleményét mindazokról, akikkel napi munkája során kapcsolatba került.

A naplókban kendőzetlenül leírt véleménye több, mint egyszerű kritika.

3.1. Ütközőpontok

Ordassnak a püspöki teendői során gyakrabban kellett református lelkészeket vagy gyülekezeteket érintő ügyekkel is foglalkoznia. 1957-ben születésnapján, egy roppant zaklatott nap végén jegyezte fel a következőket: „Tegnap szerettem volna szép kiadósan dolgozni, hogy

soproni utamra megfelelő módon elkészüljek, ehelyett roppantul zaklatott nappá lett. Délelőtt rendkívüli látogatók sora keresett fel. [...] Hazaérve Benkő Viktor kunszentmártoni református pap keresett Békés József lelkész elleni panaszával. Ezt hosszasan adta elő, úgyhogy három óra lett, mire ebédeléshez jutottam.” (1948. február 6., péntek)¹¹

A mindennapi és helyi ügyeken túl azonban püspöki hivatali kötelezettségei része volt a református vezetőkkel való egyeztetés, a közös kérdések megtárgyalása. Naplójegyzetei a mai

hivatali kötelezettségei része volt
a református vezetőkkel való egyeztetés,

olvasó számára közeli rálátást engednek arra, melyek voltak azok a korabeli politikai, egyházpolitikai, közéleti kérdések, amelyekben a protestáns egyházak vezetői képesek voltak közösen fellépni, s mely ügyekben állt fenn ér-

dekellentét a református és az evangélikus fél között. Ordass naplójegyzetei arról árulkodnak, hogy számára evangélikus egyházvezetőként – a tárgyalások és egyeztetések dacára – a negatív élmények, a konfliktusok és a különbözőségek domináltak.

3.2. Népek csereberéje

Az 1946. február 27-én aláírt és 1947 tavaszától 1949 nyaráig több szakaszban végrehajtott szlovák–magyar lakosságcsere-egyezmény hosszú távon mindkét protestáns egyház életére hatással volt, de míg az egyik számára nyereséggel járt, a másiknak jelentős veszteségeket okozott. Az egyezmény körüli közös protestáns lépésekről Ordass a naplójában is megemlékezett: „Délután négykor Ravasz Lászlónál volt megbeszélés a csehszlovák ökumené öttagú bizottságának látogatási terve megbeszélésére. Éles ellentét áll fenn a lakosságcsere-egyezmény egyházi vonatkozásai tekintetében a református és evangélikus érdekek között.” (1948. január 23., péntek)¹²

Az 1948. januári bejegyzés, amelyet Ordass az áttelepülés–áttelepítés közbülső időszakában írt, tárgyilagos és kíméletlenül pontos diagnózis volt. A 2. világháború utáni lakosságcsere a már a trianoni békediktátum következtében komoly veszteségeket elszenvedett evangélikus egyház számára újabb jelentős károkat okozott, elsősorban az egyháztagok létszámát illetően. A Csehszlovákiába áttelepülni szándékozók ugyanis javarészt evangélikus vallásúak voltak. A Csehszlovákiából Magyarországra áttelepített magyarság viszont nagyobb arányban református volt, így az ő áttelepülésük a hazai református egyház számára létszámbeli gyarapodást eredményezett. A magyarországi részről kényszerű demográfiai mozgás evangélikus szempontból mindenképp kedvezőtlen folyamatnak bizonyult. Nemcsak tovább növelte a két protestáns egyház létszámbeli különbségeit, de hosszú távon az evangélikus egyház társadalmi életbeli súlyának és jelenlétének csökkenéséhez is hozzájárult.

11 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 29.

12 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 19–20.

3.3. Szervezetlenség

Precíz és pontos ember lévén, Ordasst rendkívüli módon zavarta a pontatlanság, a felületesség, a lazaság, különösen egyházi rendezvények esetén, amelyeket nemcsak hivatalos jellegük.

3.4. 1948 – a sorsdöntő tavasz

A hazai protestáns egyházak közti nézeteltérések, a két felekezet közti „féltékenykedés” egyik fő oka kétségtelenül anyagi természetű volt. A pénzügyi háttérű nézeteltérések kulisszatitkaiba vezetnek be például Ordass 1948 tavaszán kelt naplójegyzetei. 1948 márciusában a hazai protestáns egyházak képviselőjében Ordass Lajos evangélikus püspök és Pap László professor,¹³ a háború utáni ökumenikus egyházi újjáépítési munka vezetője Svájcba utaztak, hogy az egyházi világszervezetek¹⁴ segélyprogramjáról tárgyaljanak a szervezetek vezetőivel.

a két felekezet közti „féltékenykedés” egyik fő oka kétségtelenül anyagi természetű volt.

A konferenciát a Genftől 20-25 kilométerre lévő kis faluban, Saint-Cergue-ben tartották, és azon a segélyt nyújtó országok (pl. USA, Nagy-Britannia, Svájc, Svédország, Dánia, Új-Zéland) és a segélyezett országok (pl. Németország, Magyarország, Csehszlovákia, Lengyelország, Finnország, Görögország, Norvégia, Jugoszlávia, Románia) küldöttei – „az újjáépítési titkárok”¹⁵ – vettek részt. Ordass és Pap László még a konferencia előtt, Genfben egyeztettek a stratégiát: „Az ebédet egyébként Pap Lászlóval költöttem el. Összeegyeztettük szempontjainkat, melyekkel mindegyikünk saját egyházát képviseli.” (Saint-Cergue, 1948. március 4., csütörtök).¹⁶

Pap László azonban két nappal később váratlan és előre nem egyeztetett lépést tett, amit Ordass meglehetősen rossz néven vett:

„Bizottsági ülések voltak délelőtt és délután. [...] Délután folytatódott a segélyezett országok egyházainak beszámolója. [...] Pap László református módra rendezett egy jelenetet. Cédulkán arra kért, 5 percre menjek vele Michelfelderhez. Azt nem mondta meg találkozáskor sem, miért kéri. Mikor leültünk, Michelfelderhez fordulva azt kérte, hogy jelenlétemben mondja meg, mi az igazság az amerikai lutheránusok kilátásba helyezett segélyéről. Ha engem kérde-

13 Pap László (1908–1983): református lelkész, teológiai professzor, 1939-től a Budapesti Református Teológiai Akadémia tanára, 1948 és 1957 között dékánja, a Református Világszövetség és az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottságának tagja. 1945-ben Ravasz László megbízásából ő indította el a háború utáni egyházi újjáépítési munkát, 1946 februárjától 1948-ig az újjáépítési segélyosztást is koordináló Magyarországi Ökumenikus Bizottság Újjáépítési Osztályának vezetője.

14 Lásd Lutheránus Világszövetség (továbbiakban: LVSZ), Egyházak Világtanácsa (továbbiakban: EVT).

15 Lásd Pap László: *Tíz év és ami utána következett 1945–1963. Adalékok a Magyarországi Református Egyház XX. századi történetéhez*. Bern–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1992, 56.

16 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 44.

zett volna, ugyanezt én is meg tudtam volna neki mondani. Eljárása legyenyhébb szóval kifejezve: tapintatlanság.” (Saint–Cergue, 1948. március 6., szombat).¹⁷

A segélyügyi konferencián történekről nemcsak Ordass püspök, de a református vezető, Pap László is részletesen írt az emlékiratában.¹⁸ Pap a Saint-Cergue-ben törtétek református verzióját rögzítette. Ő sem rejtette véka alá az evangélikusokra és Ordassra vonatkozó kritikáját. Nemcsak azt furcsállta ugyanis, hogy Ordass az 1947-es amerikai útjáról később nem

számolt be sem neki mint az ökumenikus újjáépítési munka vezetőjének, sem Ravasz László püspöknek, de azt is nehezményezte, hogy csak Genfben érkezése után értesült arról, hogy a saint-cergue-i konferencián Ordass püspök is

Ő sem rejtette véka alá az evangélikusokra és Ordassra vonatkozó kritikáját.

részt vesz: „Míg az előbbi csak figyelmetlenség volt, ez [utóbbi] már egyenesen bizalmatlanságot jelentett részükéről irányomban.”¹⁹ Pap szerint „az evangélikusok”²⁰ nem bíztak abban, hogy a református egyház a már náluk lévő pénzből megelőlegezi azt az összeget, amit az amerikaiak 1947-ben megígértek Ordass püspöknek. Pap azonban, aki ekkor már több éve vezetője volt a magyarországi egyházak újjáépítési ügyeinek, s közvetlen kapcsolatban állt a segélyező szervezetek vezetőivel is, e téren bizonyosan tapasztaltabb volt Ordassnál, hisz jól ismerte az ilyen típusú ígéreteket. Jól tudta, hogy az amerikai segélyekre vonatkozó ígérek is „csak akkor érnek pénzt, ha összegyűjtötték a fedezetet”.²¹ Pap László tájékozottabb is lehetett Ordassnál, tudomása volt ugyanis arról, hogy az amerikai felajánlások fedezetének a biztosítása „egyre nagyobb nehézségeket okoz.”²² Emlékiratában kissé sértődötten állapította meg, hogy „[a]z evangélikusok ezt nem akarták elhinni nekem, s azt állították, hogy én vagyok a kerékkötő.”²³

A két magyar protestáns vezetőnek tudomásunk szerint sem Saint-Cergue-ben, sem később nem sikerült tisztázni egymás között a konfliktust. Mindketten a személyes feljegyzéseikben dokumentálták a saját verziójukat, a maguk karakteres véleményével együtt. Noha 1948 szeptemberében, az „Ordass és társai” (ti. báró Radvánszky Albert evangélikus egyetemes egyházi és iskolai felügyelő, és Vargha Sándor egyetemes egyházi főtitkár) ellen indított perben nemcsak az amerikai segély kapott kulcsszerepet, de maga Pap László is: „Jellemző, hogy jó fél év múlva az Ordass-perben éppen az volt a vád Ordass és Vargha Sándor ellen, hogy nem jelentették be a Nemzeti Banknak a külföldi követeléseket, s akkor én igazoltam, hogy ezek nem

17 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 47.

18 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 56–58.

19 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57.

20 Pap László nem nevesítette, hogy az „evangélikusok” kifejezés többes számával pontosan kikre, mely evangélikus személyekre gondolt.

21 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57.

22 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57.

23 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57.

voltak bejelenthető követelések, hanem csak meghatározatlan ígéretek, melyekből vagy lesz valami, vagy sem.”²⁴

Mindkét egyházvezető feljegyzése szubjektív jellegű írásmű, ám ez a fenti rövid elemzés is mutatja, hogy forráskritikai összevetésük számos tanulsággal szolgálhat mindkét protestáns egyház történetírása számára. Annál is inkább, mert az 1948. márciusi eseményeknek a svájci konferencián történeknél jóval messzebbre és mélyebbre mutató összefüggései is voltak. A magyar kommunista pártvezetés a „fordulat évében” az egyházak megtörésére, illetve az egypárti diktatúra rendszerébe való beágyazásuk érdekében koncentrált támadássorozatot indított. A kíméletlen egyházüldözés során a protestáns egyházak nemkívánatos, „reakciós” vezetői ellen is felléptek, és többféle módszerrel állították őket félre. A szalonképesebb eszközök egyike volt, amikor kedvező ajánlatként feltüntetve, vagy épp ellenkezőleg, fenyegetéssel, zsarolással próbálták rábírní egyes egyházi személyeket arra, hogy „önként” hagyják el Magyarországot, és költözzenek végleg külföldre.

1948 tavaszán, a saint-cergue-i konferencia idején három fiatal magyar evangélikus lelkész, Vajta Vilmos, Pósfay György és Leskó Béla ösztöndíjasként épp külföldön tartózkodtak. Svédországból közösen írtak levelet Svájcba az ott konferenciázó Ordassnak, amelyben a vele kapcsolatos itthoni politikai manőverek lehetséges forgatókönyvét és következményeit, köztük Ordass kint maradását is tárgyalták:

„...nehéz magyarázatot találunk azokra az eseményekre, amelyek előttünk állnak. Egyetérünk azonban abban, hogy ez az akció, amely Lajos bácsi tudomására jutott, könnyen magyarázható megfélemlítésnek. Ennek az lehetett volna a célja, hogy Lajos bácsi és Pap László kinn maradjanak, s ez esetben az otthoni vezetést hajlíthatóbb emberek vegyék át. Ezt az egész tervet azonban most dugába döntheti az, hogy Lajos bácsiék most ennek ellenére is hazamennek.”²⁵

Az „akció, amely Lajos bácsi tudomására jutott”, fontos kísérőeleme Ordass és Pap svájci útjának. Ordass 1948. március 2-án szállt repülőre. Zürichbe érkezésükkor egyik útítársa, Tessényi János metodista szuperintendens töredezdelmesen elmondta neki, hogy az Államvédel-

forráskritikai összevetésük számos tanulsággal szolgálhat

az akció, amely Lajos bácsi tudomására jutott, könnyen magyarázható megfélemlítésnek.

24 Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57. Ordass Lajos letartóztatásáról, az LVSZ vezetőinek közbenjárásáról és Ordass védőjéről, Kardos Jánosról lásd még Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 72–75.

25 Vajta Vilmos, Leskó Béla és Pósfay György levele Ordass Lajos püspöknek: Herrljunga (Svédország), 1948. március 12. Lásd EOL Vajta Vilmos-hagyaték, Levelezés, 1948. A levél valóban közös szerzemény, mert a három lelkész ugyanazon a levélpapíron, bekezdésenként felváltva írta a levelet. A levélváltásáról és az 1948 tavaszi események állambiztonsági háttéréről részletesen lásd Mirák Katalin: *A függöny mögött. Párhuzamos olvasmányok és források Ordass Lajos naplóihoz* (1948, 1956–1957). In: Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 462–468.

mi Hatóság itthon azzal bízta meg, hogy Svájcban folyamatosan tartsa szemmel kettejüket (ti. Ordass és Pap Lászlót), és rendszeresen küldjön jelentéseket róluk egy megadott budapesti címre.”²⁶ Vajtaiék sajnos nem tévedtek a prognózist illetően. Tessényi János vallomása után Ordass számára nem volt kétséges, hogy a letartóztatás vár rá, annak csupán az ideje volt kérdéses. Ordass március 16-án hazatért Svájcból, és fél évig nem esett bántódása. Az augusztus 23–24-i házkutatás és letartóztatás után, szeptember 6-án megkapta a zsarolással felérő ajánlatot: „amennyiben püspöki tisztségemről lemondok, a kormány megadja nekem a lehetőséget arra, hogy családommal együtt külföldre távozzam.”²⁷ Mivel ezt a maga részéről elfogadhatatlannak tartotta, 8-án ismét letartóztatták, perbe fogták, és október 1-jén gazdasági bűncselekmény elkövetéséért két évi fegyházbüntetésre ítélték.

3.5. Egyházpolitikai törésvonalak

Nemcsak a svájci konferenciáról szóló részek, de más tavaszi feljegyzések is Ordass 1948-as naplójának egyik legértékesebb részét alkotják. Ezekben a hónapokban zajlottak a kormány és az egyházak közötti tárgyalások, amelyek eredményeképpen az év második felére létrejöttek azok a keretmegállapodások – ún. egyezmények –, amelyek állam és egyház szétválasztása során a két fél viszonyát hivatottak rendezni.²⁸

A magyar kormány és a Magyarországi Evangélikus Egyház közti megállapodást 1948. december 14-én írták alá, s a rendszerváltozásig e dokumentum határozta meg az egyház működési kereteit, lehetőségeit, jogait és kötelezettségeit.²⁹ Az állami fél a hónapokig tartó tár-

26 A történet evangélikus és a református változatban is ismert, lásd Ordass: *Önéletrajzi írások...* (9. jz.), 243, 464; Pap: *Tíz év...* (21. jz.), 57–58. Miután Tessényi János „dekonspirálódott”, azaz felfedte a titkos megbízatását Ordass előtt, de nem volt hajlandó azt teljesíteni, továbbá megkérte az evangélikus püspököt, hogy minderről Pap Lászlót is értesítse, nem tért haza Svájcból, feleségével együtt külföldön maradt.

27 Ordass: *Önéletrajzi írások...* (9. jz.), 328–329.

28 Noha az egyezmény a kölcsönösség jegyében elvileg mindkét fél számára kötelező erejű volt, az állam a diktatúra évtizedeiben számos ponton megsértette a szerződésben garantált vallásszabadságot (pl. kötelező iskolai vallásoktatás, templomon kívüli egyházi alkalmak tartásának szabadsága, az egyházi sajtó szabad működése, biblia- és iratterjesztés, missziói munka stb.) Az evangélikus egyházi ellenzék kritikus megállapítása szerint az 1948-as egyezmény pontos szövegét megszületése után szinte sosem idézték, viszont állandóan hivatkoztak rá. ld. Magassy Sándor: *Az Egyezmény (1948–1989). Kereszttyén Igazság, Új folyam*, 1998. 4. sz. 9. A rendszer iránt elkötelezett egyháziak ezt az egyébiránt jogsértő állami gyakorlatot azzal a tetszetős véleménnyel vélték igazolni, hogy „az Egyezmény betűjénél fontosabb az Egyezmény szelleme” ld. Magassy Sándor: *Egyházunk utolsó ötven éve. Kereszttyén Igazság. Új folyam* 1999. 1. sz. 12. A Magyarországi Evangélikus Egyház és a Magyar Köztársaság közötti egyezmény (1948) című oktatóvideót lásd az EOL youtube-csatornáján: <https://www.youtube.com/watch?v=A1ia0nNB3Eo> (Letöltés: 2023. március 18.)

29 Az 1948-as egyezményt Németh Miklós miniszterelnök és az evangélikus egyház országos elnöksége, Harmati Béla püspök és Frenkl Róbert országos felügyelő 1990. március 19-én bontották fel.

gyalássorozat folyamán számos módon nyomást gyakorolt a tárgyalóasztal mellé kényszerített egyházvezetőkre. A *divide et impera!* elvét már akkor sajnos sikerrel alkalmazó pártvezetés rendre kijátszotta egymás ellen a protestáns egyházakat, egy fajta mesterséges versenyhelyzetet szimulálva, mintha az állammal való meg-
egyezés terén az egyik előrébb tartana, mint a másik. Ordass naplójegyzeteiben nemcsak az egyházi erők megosztását célzó egyházpolitikai praktikára találunk utalást, de arra is, hogy az egyezmény szövegtervezetét a reformátusok előbb elfogadták, mint az evangélikus vezetők, akik azt még május végén sem kapták meg: „Délután jártunk Ortutay³⁰ fényes lakásán. Előadtuk bírálóunkat a református tervezetről, megállapítottuk, hogy nekünk nem küldtek tervezetet, amíg ezt nem kapjuk meg, nem tudunk nyilatkozni sem.” (1948. május 27., csütörtök)³¹

Az állami fél a hónapokig tartó tárgyalássorozat folyamán számos módon nyomást gyakorolt

Ordass a reformátusok lépéselőnyéről egyenesen Mihályfi Ernőtől³² értesült:

„Megállapodás szerint ma [május 25-én] délelőtt fél 11-kor kezdtünk volna tárgyalást az állam és egyház viszonya rendezésének előkészítésére. De korán reggel telefonértesítést vettem az egyházegyetemtől, hogy Mihályfi Ernő miniszter óhajt velünk azonnal tárgyalni. Átmentem. Bemutatta azt az egyezés szövegét, melyben a reformátusok állítólag megegyeztek a kormánnyal. Elszörnyedtem. A pénteki tárgyalási szövegnél is súlyosabb szöveg került most elénk, mely még az iskolai internátusok feladását is elfogadta. Mihályfi most is szokott tónusában beszélt, sürgetve azonnali csatlakozásunkat.” (1948. május 25. kedd)³³

Az állam által generált protestáns versenyfutásnak azonban az egyházakban is voltak szószólói, Ordass jegyzete szerint például a református lelkész Tildy Zoltán,³⁴ aki a tárgyalások idején Magyarország köztársasági elnöke volt:

„A nap folyamán Mihályfi közvetítette bizottságunk tagjai felé a köztársaság elnökének meghívását Balatonlellére, ma du. 5 órára. E célból du. fél 3-kor elindultunk: Radvánszky, Túróczy, Szabó, Németh Károly, Kuthy és én³⁵ Mihályfi kíséretében. Zivataros, záporos, jégesős utazással,

30 Ortutay Gyula (1910–1978): vallás- és közoktatásügyi miniszter: 1947. március 17.–1950. február 25.

31 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 116.

32 Mihályfi Ernő (1898–1972): Mihalovics Samu evangélikus lelkész, (fő)esperes (Bér, Nógrádi Evangélikus Egyházmegye) fia; művészettörténész, újságíró, szerkesztő, politikus; 1947-ben tájékoztatási, majd külügyminiszter, 1948-ban a köztársasági elnök hivatalának főnöke; 1952–1972-ben egyetemes (országos) felügyelőként az evangélikus egyház legfőbb világi (nem lelkészi) vezetője.

33 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 114–115.

34 Tildy Zoltán (1889–1961): köztársasági elnök: 1946. február 1.–1948. augusztus 3.

35 A Balatonlellére utazó evangélikusok: Túróczy Zoltán, Szabó József és Ordass Lajos püspökök, Kuthy Dezső, illetve Németh Károly lébényi lelkész, esperes, aki ekkor a visszavonulásra készülő Kapi Béla dunántúli püspök helyettesítését látta el.

kis késéssel, Balatonlellére érkeztünk. Tildy köztársasági elnök sajnálkozását fejezte ki azon, hogy az evangélikus egyház nem zárkózott fel a református egyház mellé az egyház és állam viszonya rendezésének kérdésében, és szükségesnek jelezte, hogy a bizottság tagjai a saját nevükben kössenek megállapodást az állammal, és ennek minden konzekvenciáját vállalják a zsinaton. Nevezetesen: a zsinat pozitív állásfoglalásának kialakítására, vagy ellenkező esetben a lemondásra. Hangsúlyozta, hogy e nélkül az evangélikus egyház elesik mindazoktól az »elő-

nyök«-tól, melyeket a megállapodás-tervezet tartalmaz.” (1948. június 10. csütörtök)³⁶

sajnálkozását fejezte ki azon,
hogyan az evangélikus egyház nem zárkózott fel
a református egyház mellé

Mindazonáltal a kiegyensúlyozott testvéri kapcsolatnak is volt helye, hiszen Ordass különböző református közösségekben is vállalt szolgálatot: „A józsefvárosi református gyülekezet

vezetősége azzal a kéréssel keresett fel, hogy május 27-én tartsak náluk előadást »A kősziklára épített egyház« címen. Elvállaltam.” (1948. április 24., szombat)³⁷

Az evangélikus püspök figyelmét e szolgálatok során az sem kerülte el, hogy a református egyháztagnak között is számos kritikus, másként gondolkodó van: „Este 7-kor a Salétrom utcai református templomban tartottam előadást: »A kősziklára épített egyház« címen, az ottani férfikör által rendezett esten. Az együtt volt presbiterek meglehetősen nagy elkeseredéssel beszéltek a református egyház vezetéséről.” (1948. május 27., csütörtök)³⁸

3.6. Ismét püspöki székben

Ordass az állami és az egyházi rehabilitációját követően 1956. október 30-án vette vissza a püspöki hivatalát, amelyet azonban ismét csak rövid ideig, 1958 nyaráig tölthetett be. E másfél évben a régi személyes jó kapcsolatai is aktivizálódtak, bár úgy tűnik, az 1948-as napló írása óta eltelt nyolc év felettük sem múlt el nyomtalanul: „Meglátogatott hivatalomban dr. Ravasz László református püspök. Jó beszélgetésünk volt. Erősen megöregedett utolsó találkozásunk óta, de szellemileg igen élénk.” (1956. november 27., kedd)³⁹

A forradalom leverése utáni helyzetben egy időre mintha az ökumenikus összefogás is biztatónan megelevenedett volna: „Délre felekezeti közötti megbeszélést hívtam össze unitáriusok, baptisták, metodisták és reformátusok részvételével, hogy megbeszéljük azokat a kérdéseket, melyek a külföldről kilátásba helyezett segélyküldeményekkel kapcsolatosak. Ez a megbeszélés jó volt, és érdemes volt együtt lenni.” (1956. december 17., hétfő)⁴⁰

36 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 123.

37 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 92.

38 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 117.

39 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 140.

40 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 154.

A református egyház politikai szerepvállalásával és elköteleződésével szemben azonban Ordass a második püspöksége idején is rendkívül kritikus volt. 1956/57-es naplóiban mondhatni még kritikusabb és kíméletlenebb a református kollégákkal szemben. Változatlanul távol állt tőle a református egyházvezetés politikai orientációja, olyannyira, hogy még az 1956 őszi református egyházi lépésekkel kapcsolatban is kritikusan jegyezte fel:

„Délután négytől hatig a református konventen tárgyaltunk Túróczy Zoltánnal együtt Győry Elemérrel és dr. Buza László főgondnokkal. Most is tudomásul kellett vennünk, hogy a református egyház túl nagy lendülettel nehéz helyzetet teremtett az október végi napokban, melyből most nehezen tud kivergődni.” (1957. január 24., csütörtök)⁴¹

Ordass második püspöksége ismét olyan időszakra esett, amikor – a forradalom leverése után önmagát is újra definiáló – kommunista államhatalom az egyházakat újra tárgyalóasztalhoz kényszerítette. 1957 folyamán Ordass püspöki feladatainak tetemes részét a tárgyalásokon, megbeszéléseken, üléseken való részvétel tette ki, amelyeken az állam képviselői mellett református egyházi emberekkel is találkozott. Utóbbiakkal kapcsolatos tapasztalatai nem voltak kifejezetten pozitívak:

„Tizenegy órára az Üllői útra kellett mennem. Először Túróczy Zoltánnal külföldről érkező vendégeink programját beszéljük meg, majd Veöreös Imrével tárgyaltam. Azután érkezett meg Győry Elemér református püspök, akit vártunk is, hogy meghalljuk az államhatalom képviselőivel folytatott tárgyalásuk eredményeit. Semmi lényegeset nem mondott rövid látogatása során.” (1957. január 26., szombat)⁴²

Meglepő módon Ordassnak az ún. visszarendezés idején (különösen 1957 első felében), az állami szervek képviselőivel kapcsolatban szinte kedvezőbb, több reményre és bizakodásra feljogosító tapasztalatai voltak, mint egy-egy református egyházvezetővel. Különösen igaz volt ez Horváth Jánosra,⁴³ az Egyházügyi Hivatal elnökére, aki egyházpolitikai szempontból nemcsak ennek az időszaknak, de az 1957-es naplónak is egyik főszereplője. Ordass Horváth János iránti bizalma 1957-ben szinte mindvégig fennállt, s e viszony vélhetően kölcsönös volt, hiszen Ordass nagy horderejű kérdésekben is kezdeményezően lépett fel Horváth Jánosnál. Felajánlotta például az ÁEH elnökének, hogy közvetítőként részt vesz az állam és a római katolikus, illetve a református egyház közötti kapcsolatok rendezésében:

„Már napokkal ezelőtt kértem Horváth Jánost, hogy adjon alkalmat egy négy szemközti beszélgetésre. Szerda délutánban állapotunk meg. Eredetileg – indítványom megtételekor – könnyebbnek gondoltam ezt a beszélgetést. Azt hittem: közvetítőszerepet vállalhatok az állam-

41 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 173. Ordass itt vélhetően a református egyházban a forradalom idején végrehajtott személycserékre, az Országos Intézőbizottságra, későbbi nevén Református Megújulási Mozgalomra, illetve a református egyháznak az evangélikusénál erőteljesebb forradalom melletti kiállására utalt.

42 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 174.

43 Horváth János (1921–1988): 1951. június 18. – 1952. január 5: az ÁEH elnökhelyettese; 1952. január 5. – 1959. június 2.: az ÁEH elnöke. Lásd <https://neb.hu/asset/phpHcYc7Z.pdf> (letöltés: 2023. március 14.).

nak a katolikus és református egyház felé fennálló rossz viszonyának rendezésében. Most úgy látom, hogy ez nehéz beszélgetés lesz, és már egészen közletről fogja érinteni a mi egyházunkat.” (1957. január 28., hétfő)⁴⁴

A naplójegyzetek szerint nemcsak az állam, de mindkét egyház is igényt tartott az evangélikus püspök bevonására. Ordass az év első felében több alkalommal találkozott, tárgyalt és egyeztetett a felek képviselőivel:

„Délelőtt a hivatalomban dr. Pap László református teológiai tanár keresett föl hosszabb beszélgetésre. A református egyház bonyolult ügyeivel és nehézségeivel foglalkoztunk. Pap bizonyos közvetítésre kért föl az államhatalom felé.” (1957. február 8., péntek)⁴⁵

„Délelőtt telefonált Horváth János, és beszélgetést kért tőlem délután fél öt órára. Tárgyalásunk során előadta azokat a nehézségeket, amelyek az állam és a katolikus egyház között fennállnak, másrészt pedig a református egyház és állam között. Kért: ha módomban áll, vállaljak bizonyos fokú közvetítő szerepet Grósz József kalocsai érsek felé, s amennyiben a katolikusok is jónak látnák, a bécsi katolikus nuncius felé is. Bizonyos békítő szolgálatra kért a református egyház felé is.” (1957. február 12., kedd)⁴⁶

Kért: *ha módomban áll, vállaljak bizonyos fokú közvetítő szerepet*

„Dr. Szörényi Andor⁴⁷ katolikus teológiai tanárral folytattam hosszú tárgyalást arról a beszélgetésről, mely tegnapelőtt Horváth János és

köztem történt. Szörényi fölvilágosításai más fénybe állították előttem a történeteket. Megállapodtunk, hogy ő még ma Kalocsára megy, beszámol Grósz József érseknek, és amennyiben szükségesnek látszik egy kettőnk közötti találkozás, akkor arra hétfőn kerülne sor.” (1957. február 14., csütörtök)⁴⁸

„Délelőtt tizenegyre – megállapodás szerint – Horváth Jánoshoz mentem, aki tájékoztatott Grósz József érsekkel folytatott tárgyalásairól és prágai útjáról, amikor is Visser't Hooft főtitkárral tanácskozott a magyarországi református egyház helyzetéről. Ennek lefolyásáról tájékoztattott.” (1957. február 20., szerda)⁴⁹

Ordass, akinek egyházvezetőként 1945 őszétől számos tapasztalata volt a feszült egyházipolitikai helyzetek átlátásában, leginkább abból a reális megfontolásból vállalta fel a közvetítő szerepet, mert tudta, hogy az államhatalom és a két nagyobbik történelmi egyház közti

44 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 176–177.

45 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 182.

46 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 184.

47 Szörényi Andor (1908–1969): római katolikus pap, teológiai tanár; 1951–1969-ig a budapesti Római Katolikus Hittudományi Akadémia újszövetségi tanszékének professzora.

48 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 186.

49 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 190.

konfliktus óhatatlanul negatív kihatással lesz a jelentéktelenebb súlyú, épp ezért sérülékenyebb evangélikus egyház jövőjére nézve is:

„Szeretném megkísérelni ezt a szolgálatot elvégezni, bár tudatában vagyok annak, hogy ez mennyire kényes föladat. Nem valami képzelődés él bennem a sikerre vonatkozólag, hanem világosan látom, hogy ha állam és katolikus egyház között, vagy állam és református egyház között éles ellentét fejlődik ki, és harcra kerül a sor, akkor károsodik szegény evangélikus egyházunk is.” (1957. február 12., kedd)⁵⁰

Mindemellett Ordass az 1957 tavaszán nagy méreteket öltött, s mindhárom történelmi egyház papi, lelkesi karát súlyosan érintő letartóztatási hullám idején személyes ügyben is igyekezett segítséget nyújtani. Püspöki közreműködése esetenként sikerrel járt:

„Telefonon beszéltem dr. Nagy Barna református teológiai tanár feleségével, aki segítségemet kérte szívtrombózissal letartóztatott férje ügyében. Borzasztó nagy méreteket öltenek a letartóztatások. Aggasztó tünetek ezek.” (1957. március 15., péntek)⁵¹

„Ekkor folytattam telefonbeszélgetést is Horváth Jánossal letartóztatott lelkészeink: Székács Sámuel, Solymár János, Pribelszky Mihály és Kiss Benő ügyében. Szabadon bocsátásukra határozott ígéretet kaptam. Nagy Barna református teológiai tanár és Joó Sándor református lelkész érdekében is szót emeltem, és nagy örömöm volt, amikor estefelé dr. Nagy Barnáné telefonüzenetéből megtudtam, hogy férjét haza is engedték. Remélem, a mi embereinkkel is így lesz.” (1957. március 18., hétfő)⁵²

Az államhatalom kötelezően elvárta a keresztyén egyházak támogatását és a „békeszolgálatban” való aktív részvételét. Ordass a református egyházzal pozitívan nyilatkozó kevés naplójegyzeteinek egyike az, amelyikben a békemozgalomról szóló közös eszmecseréről viszonylagos meglegedettséggel írt:

„Ma reggel a munkát az Állami Egyházügyi Hivatalban kezdtem. Az Országos Béketanács⁵³ ügyében voltunk együtt a református egyház képviselőivel. Nem volt rossz a megbeszélésünk, bár szükségét éreztem annak, hogy kétszeri felszólalásomban félreérthetetlenül, talán balga őszinteséggel, megállapítsam, hogy egyházunk részére áruulásra nem vagyunk hajlandók, de igazí békeszolgálatra igen.” (1957. március 25., hétfő)⁵⁴

50 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 184.

51 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 202.

52 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 204.

53 A pártállami diktatúra kiteljesedésének fenyegető légkörében, a kommunista párt irányításával és szervezésében 1950. augusztus 1-jén a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetem aulájában megalakították a Katolikus Papok Országos Békebizottságát. A békepapi mozgalmat, amely 1956-ban széthullott, 1957-ben újjászervezték. 1957. április 3-án az Országos Béketanács keretében megalakult az Országos Béketanács Evangélikus Egyházi Bizottsága. A megalakulásról szóló híradást lásd *Evangélikus Élet*, 1957. 4. sz. 1.

54 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 206.

Az üdítő kivételek mellett azonban 1957 folyamán tovább sorjáznak a borúlátó hangú református tartalmú bejegyzések. Ordass cseppet sem visszafogottan emlékezett meg például a református konventben megtartott július 4-i ülésről, amelyen az ökumenikus bizottság megalakításáról tárgyaltak.⁵⁵ Másnapi naplójegyzetében egyértelműen kifejezte, hogy az ügyben nem akar támogatóan a pártállam egyházpolitikája iránt maximálisan elkötelezett református és evangélikus püspök mellé állni. Ordass háritásában nyilván erősen közrejátszott az a személyes élménye, hogy épp azok kérték fel a közreműködésre, s hangoztatták fennen a jelentőségét, akik az előző nyolc évben igyekeztek távol maradni tőle:

„Tizenkét órára a református konventre kellett sietnem, ahol az ökumenikus bizottság megalakulásáról tárgyaltunk. Nehezen értették meg húzódozásomat, hogy nem akarok aktív szerepet vállalni. Hogy nem kívánkozom Bereczky Albert és dr. Vető Lajos támogatója lenni. Túlzott szavakat használtak nemzetközi és egyházközi súlyomról éppen azok az emberek, akik az elmúlt nyolc év alatt erről a súlyról semmit sem akartak tudni, sőt, mindenben nehézséget támasztottak.” (1957. július 5. péntek)⁵⁶

Személyektől független fenntartásairól, és a protestáns körökön belüli idegenségérzetéről az Ökumenikus Tanács Kálvin téri alakuló ülése után így vallott:

„Délután ötkor a Kálvin téren vettem részt az ökumenikus tanács megalakuló gyűlésén. Fel-tűnően kevesen jelentek meg, főként református részről voltak nagyon kevesen. Nem újság szá-momra, de most különösen tudatossá vált számomra, hogy mennyire idegen nekem a református környezet. Egészen más lélek lakik bennük. Ez a lélek idegen nekem.” (1957. július 6. szombat)⁵⁷

A Református Teológiai Akadémián július 11-én megrendezett békekonferencián újabb „re-formátus sokk” érte. Naplóbejegyzésében a rendezvényről, Péter Jánosról és (név nélkül) két református lelkésztől lesújtó véleményt írt:

„Előadást Péter János tartott. Kifejezhetetlenül kiábrándító volt számomra ez az együttlét. Amúgy sem igen bírom a reformátusokat – főként a református papokat –, de ez még külön is megpróbált. Ketten kaptunk úgynevezett „vastaps”-ot. Péter János és én. Az előbbit végképpen nem értem, az utóbbit ezen a világon semmire sem értékelem. Szerettem volna magamnak kikérni. Két református pap – hozzászóló – közönséges áruást követett el bibliaórai közönsé-gével, illetőleg gyülekezetével szemben. Hitvány emberek lehetnek.” (1957. július 12. péntek)⁵⁸

55 Ordass itt vélhetően az 1943-ban megalakult Egyetemes Egyháztanács Magyarországi Bizottságára utalhatott. A testület, amelynek feladata az Egyházak Világtanácsával való hivatalos kapcsolattartás volt, 1954-től Ma-gyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsa néven dolgozott, 1956-ban egy ideig szünetelt a működése, 1957. július 6-án alakították újjá.

56 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 259.

57 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 260.

58 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 263. K(eken). A(ndrás): Békés életet akarunk! Beszámoló a magyar protestáns egyházak lelkészeinek 1957. július 11-én tartott országos békekonferenciájáról. *Evangélikus Élet*, 1957. 18. sz. 2. A beszámoló szerint az ülés elnöki tisztét Benkő Ferenc református főgondnok töltötte be. Nyitó áhítatot Muraközy Gyula református lelképásztor, a református konvent irodavezetője tartotta, utána következett Péter

Az 1957 vége felé Ordassnak a történelmi egyházak állam iránt messzemenően elkötelezett vezetőiről és lelkészeiről addig sem éppen visszafogott kritikája, ha lehet, még keményebb lett. A Béke Világtanács alelnökének októberi budapesti látogatása alkalmából rendezett gyűlésén, amelyre az egyházak képviselői is hivatalosak voltak, naplója szerint a gyötrődés megannyi fokát átélte. Endicott alelnök előadása alatt meglehetősen szenvedett, amely dr. Hamvas Endre római katolikus püspök felszólalásán csak fokozódott. A tető-, még inkább mélypontot számára mégis Hajdú Péter⁵⁹ református lelkész „egyházaruló beszéde” jelentette, aki „[k]ülföldi hű hittestvéreinkre öntötte ki minden lázító hitványságát.” Ezek után nem meglepő a felekezeti elfogultság kinyilvánítása, mert csupán egyetlen résztvevőről, dr. Keken András evangélikus lelkészről állapította meg, hogy „paphoz méltóan és okosan” beszélt. (Budapest, 1957. október 3. csütörtök)⁶⁰

addig sem éppen visszafogott kritikája, ha lehet, még keményebb lett.

Hasonlóan katasztrofális egyházi fellépésként élte meg az Ökumenikus Tanács néhány nappal későbbi ülését a református konventben. Ordass szerint nemcsak a szervezést, de – javarészt az elnöklő evangélikus püspöknek köszönhetően – a tartalmat illetően is minősíthetetlenül gyenge alkalomra sikeredett:

„[Zalaegerszegről] tizenkettőkor indultunk vágatva Budapest felé, mert négy órára meg volt hirdetve az ökumenikus tanács ülése a református konventre. Itthon éppen csak egy pár falatot dobtam magamba, és pont négy órára megérkeztem az Abonyi utcába. Két-három ember volt még csak jelen. Evangélikusok. A tanácskozást ötvennyolc perces késéssel nyitotta meg dr. Vető Lajos alelnök. Idegen vendégünk volt H. Schomer és a svájci Hellstern lelkész. Vető elnöki megnyitója bántó volt. Az egyházzal jóformán szót sem ejtett, politikai kérdésekben valósággal felelősségre vonta a vendégeket. A tárgyalás során a legteljesebb zűrzavar támadt, mert az teljesen előkészítetlen volt.” (Budapest, 1957. október 8. kedd)⁶¹

János előadása. Azt követte Szamosközi István református esperesnek a református és az evangélikus egyházi békebizottság elé terjesztett javaslata, amelyben „kifejezésre jut a magyar protestáns egyházak szolgálatának felajánlása a béke ügyében. A cikk a református hozzászólók közül név szerint csak Huszty Kálmánt idézte, aki a református egyházi békebizottság nevében beszélt. Így e beszámoló alapján nem azonosíthatók teljes bizonyossággal az Ordass által név nélkül említett református lelkészek.

59 Hajdú Péter: református lelkész Budapest–Kelenföldön, egyházkerületi missziói előadó, 1958–1965 között a Budapest–Déli Református Egyházmegye esperese. Esperessé választása háttéréről lásd Lányi Gábor: *Méltatlanul. Háttérbe szorított dunamelléki református lelkészek az 1950-es években*. Budapest, 2020, KGRE Egyház és Társadalom Kutatóintézetének Reformáció Öröksége Műhelye – KGRE Hittudományi Kar Egyháztörténeti Kutatóintézet, 118–131. /Reformáció Öröksége, 4./ http://www.kre.hu/portal/images/doc/hirek/2021/02/25/2021-07-12_ONLINE_Lanyi_Gabor_Meltatlanul.pdf (letöltés: 2023. március 19.).

60 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 317.

61 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 318–319.

Október 11-én Ordass számára „különös, erősen elgondolkodtató” nap volt. Konklúzióit a református egyház két vezetőjével, Muraközy Gyulával és Bodoky Richárdval folytatott hosszú tanácskozása után jegyezte fel. Az Ordass részéről keményen őszinte, mégis testvéri hangú megbeszélés nyomán sötét jövőre nyílt ablak az evangélikus püspök előtt. Egyfajta *déjà vu* érzés lehetett rajta úrrá, s az a bizonyosság, hogy az ókori bölcsesség ellenére – *Pantha rhei* – mégis bele lehet lépni kétszer ugyanabba a folyóba. Az 1957 őszi helyzet ugyanis erősen emlékeztette a püspököt az 1948-as évre, s attól tartott, hogy mint akkor, a kisebbik protestáns egyház a református hozzáállás következtében most is kiszolgáltatott helyzetbe kerül: „Aggasztó kép nyílt meg előttem a református egyházzal és arról a lehetőségről, hogy a református egyházi magatartás hátrányosan hathat ki másodsor is evangélikus egyházunk helyzetének alakulására. Igen kemény igazságokat kellett kimondanom. Hiszem, hogy ezt szelíd szóval sikerült megtennem.” (Budapest, 1957. október 11. péntek)⁶²

*

A fenti szemelvénygyűjtemény nem teljes, ám a református vonatkozású, de itt nem idézett rövidebb naplójegyzetek sem változtatnak jelentősen azon a tényen, hogy Ordass mindkét püs-

Igen kemény igazságokat kellett kimondanom. Hiszem, hogy ezt szelíd szóval sikerült megtennem.”

pöki időszakában rendkívül kritikusan tekintett a protestáns testvéregyházra, annak egyes vezetőire, lelkipásztoraira. S ezen a konklúzió az sem változtat, hogy a püspök egyébiránt nemcsak a reformátusokkal, de saját egyházbelijeivel, püspöktársaival, lelkészeivel, gyülekezeti

vezetőivel, sőt esetenként a gyülekezetekben tapasztalt jelenségekkel, de önmagával szemben is többnyire kíméletlen véleménnyel volt.

Mire az olvasó a gyűjtemény végére ér, méltán sorakoznak benne a kérdések: Ordass miért tartotta fontosnak ilyen részletességgel kitérni a református testvéreket a naplójában? Pusztán az események megörökítésének a szándéka vezette, vagy a levont tanulságokkal üzeni akart a jövő reformátusainak és evangélikusainak? S vajon mi az oka a komor látásmódnak? Lelki alkata, borúlátó természete, személyes egyházi-egyházvezetői-politikai tapasztalatai, teológiai alapállása, kíméletlen, mégis rendkívüli igényessége és következetessége? A válaszokat kereshetjük, miközben az újabb kutatást igénylő kérdések tovább szaporodnak: mennyiben helytálló az evangélikus püspök meglátásai? Mi az Ordass által leírt történéseknek a református verziója? Milyen Ordass-kép bontható ki a református kortársak írásaiból? Egyáltalán: mit kezdhet az egyháza iránt elkötelezett, hívő református egyháztag és -vezető ma az evangélikus püspök 70-80 évvel ezelőtti gondolataival?

62 Ordass: *Naplóm...* (2. jz.), 320.

A Gyermek szava*

Kedves Barátaink!

Mintegy négy évtizede történt az egyik Tolna megyei gyülekezetben.

Néhány héttel karácsony előtt egy férfi otthagyta a családját, és szó nélkül eltűnt. Pedig jó állása, otthona, fiatal felesége és talán két kis gyermeke volt. De mindezt szűknek érezte, és lerázta magáról. A család természetesen kerestette, de eredménytelenül. Majd karácsonyra egy üdvözlőlap érkezett tőle. Az ünnepi jókívánságon kívül a levelezőlap semmi mást nem tartalmazott. Ez a jelentkezése azt az üzenetet hordozta, hogy őt ne keressék, elég, ha tudják róla, hogy él.

Ausztriából jött a lap. A kétségbeesett fiatalasszony elvitte a lelkészéhez. A lelkésznek – Lackner Aladár sógoromnak – a postabélyegzőről sikerült kibetűznie az osztrák helység nevét, és ő ismerte az ott élő kollégáját. Segítségét kérve felhívta telefonon. Az osztrák lelkész egy idő után visszahívta: valóban ott van, menekült disszidensként az ottani szállodában kapott munkát, amíg valamelyik ország majd befogadja őt. Természetesen közölte a szálloda telefonszámát is, így itthonról fel tudták hívni a szállodát. A férfi talán csodálkozott, amikor a telefonhoz hívták, ugyan ki keresheti? A telefonban pedig meghallotta a gyermeke hangját. A lelkési hivatal telefonkészüléke mellett ott szorongott az egész kis család, hogy talán hátha sikerül...

Sikerült. A férfi három nap múlva otthon volt. Egyszerre semmivé vált a nagy kaland. Nem bírta tovább. Egy gyermek szava hazahívta. Egy gyermek szava megérezttette vele, hogy hol van az otthona.

Karácsony Isten hazahívó szava egy gyermekén keresztül.

A karácsonyi Gyermek szava minket is hív, hogy újra otthon legyünk. Hogy ne felejtsük el, hol vagyunk otthon. Hiszen Jézus az, aki elmondta nekünk, hogy Isten mennyei Atyánk, a mi Atyánk, és mi gyermekei vagyunk. Levelében János apostol örömmel írja: „Lássátok, milyen nagy szeretetet tanúsított irántunk az Atya: Isten gyermekeinek neveznek minket, és azok is vagyunk.”¹ A karácsonyi isteni Gyermek magához hív minket, hogy benne testvérre leljünk, és Istenben Atyánkra találjunk. Hazahív, hogy ne felejtsük el: olyan mennyei otthonunk van, ahol szeretnek minket.

Vele legyen áldott karácsonyunk!

A karácsonyi Gyermek szava minket is hív, hogy újra otthon legyünk.

* Íródott Főton, 2024 karácsonyán családnak, barátoknak ünnepi gondolatokként. Legyen mindannyiunk ünnepének szebbé tevőjévé a benne olvasható üzenet.

1 1In 3,1

Summary

In our column featuring *sermons* by senior pastors, we are publishing a sermon by 90-year-old **Pál Zászkaliczky**. The preacher proclaims the joyful news of Christmas from Joseph's perspective: look upon Christmas through the eyes of Joseph, who accepted the secret of Jesus' birth and the essence of his mission.

In our Studies section, **József Tubán** writes about *Luther as a man, father, and husband*. We are addressing this topic in connection with the 500th anniversary of Luther and Katharina von Bora's marriage this year. Related to this study is an article by **Dorottya Isó**, in which she introduces *Katharina von Bora* to our readers.

Katalin Mirák's work deals with a completely different topic: based on Bishop Lajos Ordass's diary and autobiographical writings, she presents *Ordass's view of the Reformed (Calvinist) Church and ourselves at that time*.

At the end of this issue, we bid farewell with a *lovely Christmas story* written by **Péter Zászkaliczky**. We wish all our Readers a blessed holiday season!

Zusammenfassung

In unserer Rubrik „*Predigten der ältesten Geistlichen*“ veröffentlichen wir diesmal die Predigt des 90-jährigen **Pál Zászkaliczky**. Der Prediger verkündet die frohe Botschaft von Weihnachten aus der Sicht von Josef: Betrachten wir Weihnachten mit den Augen Josefs, der das Geheimnis der Geburt Jesu und den Kern seiner Mission angenommen hat.

In unserer Rubrik „*Studien*“ schreibt **József Tubán** über *Luther als Mann, Vater und Ehemann*. Wir beschäftigen uns mit diesem Thema, weil sich in diesem Jahr die Hochzeit von Luther und Katharina von Bora zum 500. Mal jährt. Zu dieser Studie passt der Artikel von **Dorottya Isó**, in dem sie unseren Lesern *Katharina von Bora* vorstellt.

Katalin Mirák behandelt in ihrer Arbeit ein ganz anderes Thema: Anhand des Tagebuchs und der autobiografischen Schriften von Bischof Lajos Ordass zeigt sie, *wie Ordass die Reformierten und uns selbst zu dieser Zeit sah*.

Am Ende dieser Ausgabe verabschieden wir uns mit einer *wunderschönen Weihnachtsgeschichte* aus der Feder von **Péter Zászkaliczky**. Wir wünschen allen unseren Lesern gesegnete Feiertage!

E számunk szerzői

Isó Dorottya lelkész – Veszprém

Mirák Katalin történész – Budapest

Tubán József lelkész – Csorna

Id. Zászkaliczky Pál ny. lelkész – Fót

Id. Zászkaliczky Péter ny. lelkész – Fót

Szeretettel ajánljuk Olvasóink figyelmébe alábbi kiadványainkat:

Ordass L.:	Nem tudok imádkozni	700,-
Ordass L.:	Akikkel az Úton találkoztam	500,-
Ordass L.:	Gondolatok a Filemon levél olvasása közben	100,-
Ordass L.:	Úturaló	2500,-
Ordass L.:	A keresztfa tövében (új kiadás)	1100,-
Ordass L.:	Naplóm	4900,-
Giertz Bo-Ordass:	Hítből élünk	600,-
Terray L.:	Nem tehetted mást (Ordass püspök életútja - új kiadás)	1100,-
Scholz L.:	Tisztítsd meg szívedet!	250,-
Scholz L.:	Két sugárzó igazgyöngy (írásmagyarázat)	300,-
Scholz L.:	Elveszett és megtaláltatott (a tékozló fiúról)	150,-
Sólyom J.:	Hiszem-tudom (bevezetés az egyház tanításába)	400,-
Boleratzky L.:	Aki mindvégig állhatatos maradt	600,-
Virág J.:	Dr. Luther Márton önmagáról (6. kiadás)	1400,-
Luther M.:	14 vigasztaló kép	250,-
Botta I.:	Dévai Mátyás, a magyar Luther	200,-
Jung E.:	Hogyan vezessem a vasárnapi iskolát	450,-
Maróthy J.:	Szegények szíve (novellák)	700,-
Rözse I.:	A halál árnyékának völgyében	500,-
Boleratzky L.:	Evangelikus egyházjog (I-II. kötet)	1700,-
Kaj Munk:	Három dráma	600,-
Böröcz S.:	Kiáltás a mélyből (egy lelkész élete a Gulágon)	1400,-
Ittész J.:	Az evangélium hullámhosszán (meditációk)	500,-
Kapi B.:	Isten hárfása (Gerhardt Pál életregénye)	1400,-
Gémes István:	Fellebbentett fátyol (igehirdetések)	1250,-
Gémes István:	... „saját kezemmel írom: Pál”	1400,-
Joób Olivér:	Ünnep – hetven áhítat egy évre	1400,-
Joób Olivér:	Válasz	1600,-
Joób Olivér:	Élőszó. Hol és hogyan prédikáltam?	3000,-
Joób Olivér:	Közösség. Írások, előadások, énekefordítások	3000,-
Hallgrímur Pétursson:	Passió-énekek	1900,-
Fónyad Pál István (szerk.):	Elég néked az én kegyelmem, Fónyad (Fuchs) Pál élete és munkássága	2000,-
Joób Olivér Dávid:	A tanítványok imádsága	1900,-

A keresztyén igazság egy szám ára 1225 Ft, az éves előfizetés 4900 Ft.

Folyóiratunk megrendelhető: Ordass Lajos Alapítvány, 1171 Budapest, Lenkeház u. 7.

Bankszámlaszám: 10700732-49912407-51100005

Alapítványunk kiadványait megvásárolhatja vagy postai szállítással megrendelheti a Huszár Gál könyvesboltban (1054 Budapest, Deák tér 4.). Telefon: 20 314 2632 (egyházi flottás), honlap: huszargal.hu

Tartalmi összesítő

A legidősebb lelkészek *prédikációi* rovatunkban ez alkalommal a 90 éves **id. Zászkaliczky Pál** prédikációját adjuk közre. Az igehirdető karácsony örömhírét József szemszögéből hirdeti meg: nézzetek József szemével karácsonyra, aki vállalta Jézus születésének titkát és küldetésének lényegét.

Tanulmányok rovatunkban **Tubán József** ír *Lutherről mint férfiról, apáról és férjéről*. Annak kapcsán foglalkozunk ezzel a témával, hogy ebben az évben van 500. évfordulója Luther és Bóra Katalin házasságkötésének. Ehhez a tanulmányhoz kapcsolódik **Isó Dorottya** írása, melyben *Bóra Katalint mutatja be* Olvasóinknak.

Mirák Katalin munkája már egészen más témát dolgoz fel: Ordass Lajos püspök naplója és önéletrajzi írása alapján mutatja be azt, ahogyan *Ordass látta abban az időben a reformátusokat és önmagunkat*.

E számunk végén egy **id. Zászkaliczky Péter** tollából származó *kedves karácsonyi történettel* búcsúzunk. Áldott ünnepet kívánunk minden Olvasónknak!